

ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય

ભૂગોળ.

3

14

/ગુજરાતી પ્રાથમિક ત્રીજી ધોરણના
ઉપયોગ માટે.

—૪૪૪૪૪—

કર્તા

નાથલાલ રણછોડદાસ માસ્તર.

પ્રસિદ્ધ કર્તા,

નારણલાલ મોતીલાલ બુકસેલર

રીઝીરાડ-અમદાવાદ.

સંપાદના પ્રકારના હક પ્રકાશકે ગાતાના સ્વાધિન રાખ્યા છે.

આવૃત્તિ ૨ છ.

મતે ૧૯૨૨.

પ્રત - ૦૦૦

બી " પ્રગલ્ભિતાર્થ મુદ્રાલય " પ્રેમમા

પટેલ હાલોભાઈ દલપતરામ છાપી.

૬. શાહપુર નવી પોળ-અમદાવાદ.

કૌંમલ ચાર આના.

૨૦૫૬૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૌશલ્ય વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૫૬૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાત પ્રાતની ભૂગોળ

વિષય મંડળ : ૧૬૬૨ : ૨૩૩૧-

ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય ભૂગોળ.

ગુજરાતી પ્રાથમિક ત્રીજા ધોરણના
ઉપયોગ માટે.

કર્તા
નાથાલાલ રણછોડદાસ માસ્તર
છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા,
નારણલાલ મોતીલાલ બુકસેલર.
રીયારોડ—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૨જ.] પ્રત ૩૦૦૦ [સને ૧૯૨૨.
સર્વ હક સ્વાધીન.

અમદાવાદ—શાહાપુર નવીપોળમાં શ્રી “ પ્રગલ્ભિતાર્થ મુદ્રા-
લય ” પ્રેસમાં પટેલ હાદ્યાભાઈ દલપતરાએ છાપી.

કીંમત ચાર આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રેસ
અમદાવાદ
પ્રસ્તાવના
ગુજરાતી કૌપીરાઈદર્શન
૧૯૨૬

ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ગુજરાત પ્રાંતની બૂગોળ જિખવવાની છે બૂગોળવિદ્યાનાં મૂળતત્વોમાં મુખ્ય મુખ્ય સાર એટલે મોટી મોટી હકીકત આપેલી છે. આ પ્રાંતના બાળકોને આ પ્રાંતનું વિશેષ જ્ઞાન થાય એ હેતુથી દરેક જીલ્લાવાર તેમ જ એન-સીવાર સામાન્ય બૂગોળના જ્ઞાન સાથે આ બૂગોળમાં રાજકીય સંબંધ તેમ ઔદ્યોગિક સંબંધ પણ જોડેલો છે. વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ અનુકુળ પડે માટે ઉપર સિવાયની બીજી કેટલીક હકીકત પણ આમાં બતાવેલી છે. જેમકે આબોહવા, જનાવર, વેપારનાં સાધનો લોકોના ધર્મો બાષાઓ, વનસ્પતિ, ખેતી, ધંધો અને નિકાસ માલ વિગેરે જીલ્લાઓ તેમજ એન-સિવાર અને એકત્ર આપેલાં છે પ્રશ્નોત્તરમાળા પણ આપેલી છે એકંદરે બાળકોને આ પ્રાંતનું વિશેષ જ્ઞાન મળે તે હેતુ ધ્યાનમાં લઈ આ બૂગોળ બનાવેલી છે તે જો વિદ્યાર્થીઓને અનુકુળ આવશે તો મારો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ.

અમદાવાદ
ધનાસુનારની પોળમાં
સોનાની પોળ
તા. ૧૫-૧૧-૨૨.

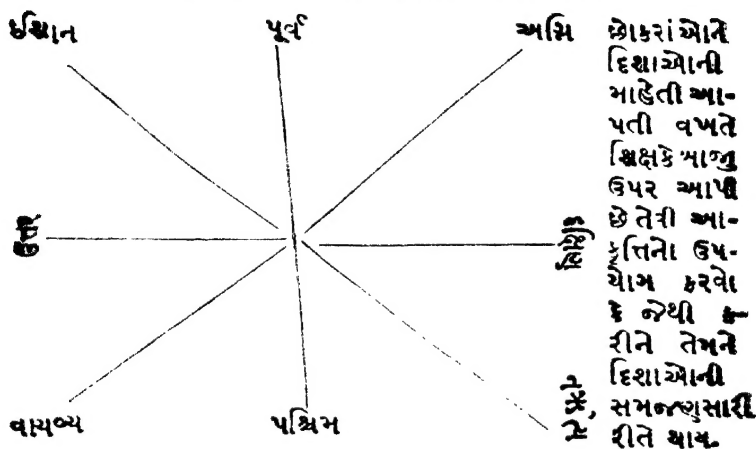
લી. કર્તા,
નાથાલાલ રણછોડદાસ
માસ્તર.

ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય

ભૂગોળ.

દિશાઓ સંબંધી માહિતી.

જે બાળુ તરફ સૂર્ય ઉગે છે, તેને પૂર્વ કે ઉગમણી દિશા કહેછે. જે બાળુ તરફ સૂર્ય આયમે છે, તેને પશ્ચિમ કે આયમણી દિશા કહેછે. પૂર્વ તરફ મ્હોં કરીને ઉભા રહીએ તો ડાબા હાથ તરફની બાળુને ઉત્તર દિશા કહે છે અને જમણા હાથ તરફની દિશાને દક્ષિણ દિશા કહે છે.

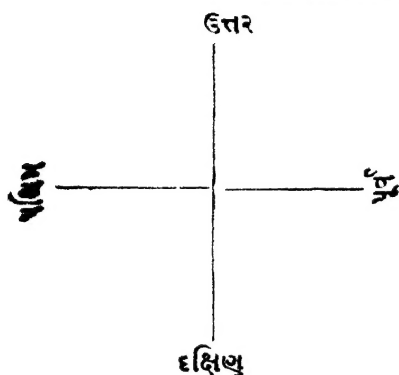
પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશા વચ્ચેના ખૂણાને અગ્નિકોણ કહે છે. દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશા વચ્ચેના ખૂણાને નેર્ગર્ભકોણ કહે છે.

પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેના ખૂણાને વાયવ્યકોણ કહે છે.

ઉત્તર અને પૂર્વદિશા વચ્ચેના ખૂણાને ધશાનકોણ કહે છે.

ચાર મુખ્ય દિશાઓ અને ચાર ખુણાઓ મળી આ દિશાઓ થઈ, તેમાં ઉપરની અને નીચેની એટલે આકાશ તથા પાતાળ તરફની બે દિશાઓ ઉમેરતાં દિશાઓ દશ થઈ

નકશાની દિશાઓ.

નકશો સરખી રીતે વંચાય એવી રીતે સામે ધર્યો હોય અગર ખીટી ઉપર લટકાવ્યો હોય તો તેની ઉપરની બાજુને ઉત્તર દિશા કહે છે. ને તેની નીચેની બાજુને દક્ષિણ દિશા કહે છે. જો નારના જમણા હાથ

ઘરફની નકશાની બાજુને પૂર્વ, અને ડાબા હાથ તરફની બાજુને પશ્ચિમ દિશા કહે છે.

ટીપ—નકશો બગડે નહિ એવી રીતે બોંધપર મુકીને જાણાની પ્રથમ બતાવેલી દિશા સાથે નકશાની દિશાઓ મેળવી આપવી અને શક્ત નકશો ટાંગવાને લીધેજ નકશાની દિશાઓ જુદી રીતે બતાવાય છે તે સમજાવવું.

જમીનના વિભાગોની વ્યાખ્યાઓ.

- ૧ પૃથ્વી ઉપરની કોરી જમીનના પાંચ મોટા ભાગ ઠરાવ્યા છે તેને ખંડ કહે છે.
- ૨ જમીનનો મોટો ભાગ જેમાં એકજ ભાષા બોલનારા લોકો રહેતા હોય તેને દેશ કહે છે.
- ૩ દેશના જેટલા ભાગમાં રાજસત્તા પૂરેપૂરી હોય તેને પ્રલાકો કહે છે.

- ૪ ઈલાકાના વિભાગો પાછા હોય તે દરેકને પ્રાંત કહે છે.
- ૫ પ્રાંતનો નાનો ભાગ જે અંગ્રેજ સરકારનો ખાલસા હોય તેને જિલ્લો કહે છે.
- ૬ દેશી રાજ્યોના જથ્થા પાંડી, તેના ઉપર અંગ્રેજ સરકારની દબરેખ હોય તેને એજન્સિ કહે છે.
- ૭ રાજકર્તા જે શહેરમાં રહેતા હોય તેને રાજધાની કહે છે.
- ૮ જમીનના થોડા ઉંચા ભાગને ટેકરો, તેથી વધારે ઉંચા ભાગને ડુંગર, અને ડુંગરથી ઉંચો હોય તેને પર્વત કહે છે.
- ૯ તળીએથી જોડાએલા ડુંગરો અને પર્વતોને હાર કહે છે.
- ૧૦ જે ડુંગરો કે પર્વતોના વચ્ચેના નીચા દેશને ખીણ કહે છે.
- ૧૧ એક સરખી જમીનમાં ધણા ગાઉ સુધી રેતી હોય તેને રણ કહે છે.
- ૧૨ ચારે બાજુએ પાણીથી વીંટાએલા જમીનના ભાગને ખેટ કહે છે.
- ૧૩ જમીનના જે ભાગને ત્રણ બાજુએ દરિયો હોય અને ચોથી બાજુએ જમીન હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે.
- ૧૪ જમીનની અણી લાંબી વધીને સમુદ્રમાં ગમેલી હોય તેને ભૂશિર કહે છે.
- ૧૫ જે શહેર દરિયા કિના આબુ હોય અને ત્યાં વહાણો મારફતે માત્ર અને માત્રથી ચડતાં ઉતરવાં હોય તેને બંદર કહે છે.

પાણીના વિભાગોની વ્યાખ્યાઓ.

- ૧ પૃથ્વી ઉપરના પાણીના પાંચ ભાગ ઠગવ્યા છે તેને મહાસાગર કહે છે.

- ૨ મહાસાગર કરતાં ખારા પાણીના નાના ભાગને સમુદ્ર કે દરિયો કહે છે.
- ૩ સમુદ્રનો શંટો લાખો થઇને જમીનમાં ગએલો હોય તેને અખાત કહે છે.
- ૪ પહોળા મ્હોડાના અખાતને ઉપસાગર કહે છે.
- ૫ પાણીનો જે ભાગ ચારે બાજુએ જમીનથી વાટા-એલો હોય અને સરોવરથી નાનું હોય તેને તળાવ કહે છે.
- ૬ મીઠા પાણીનો પ્રવાહ પર્વતમાથી નીકળીને ઢળતી જગામાં થઇને સમુદ્ર, સરોવર કે રણને મળે તેને નદી કહે છે.
- ૭ નદી જે જગાએથી નીકળે તેને મૂળ કહે છે અને જે જગાએ મળે છે તેને મુખ કહે છે.
- ૮ નાની નદી મોટી નદીને જે જગાએ મળે તેને સંગમ કહે છે.
- ૯ ખેતરમાં પાણી લઇ જવાને માટે નદીમાંથી શંટો ખોદવામાં આવે છે, તેને નહેર કે કેનાલ કહે છે.
- ૧૦ જે સાંકડો પાણીનો ભાગ પાણીના બે મોટા ભાગને જોડે તેને સામુદ્રધુની કહે છે.
- ૧૧ સમુદ્રનું પાણી ભરતીની વખત અંદર આવે એવા નદીનાં પહોળાં મુખને ખાડી કહે છે.
- ૧૨ કિનારા પાસેના સમુદ્રના જે ભાગમાં વહાણો સલામતી સાથે માલ ભરવા અને ખાલી કરવાને લાંગરવાર થાય છે, તેને અંદર કહે છે, અને તેવી જગાએ દરિયાના સલામત ભાગને ખાઈ કહે છે.

વિભાગ અને પ્રાંત.

સવાલ—તાલુકો કેને કહેવાય ?

જવાબ—પણાં ગામડાના મળેલા જથાને તાલુકો કહે છે અને તેના ઉપરી અમલદારને મામલતદાર કહે છે.

સવાલ—જિલ્લો કેને કહેવાય ?

જવાબ—પાંચ છ કે તેથી વધારે તાલુકા એકઠા મળીને જિલ્લો થાય છે. જિલ્લાના ઉપરીને કલેક્ટર કહે છે.

સવાલ—વિભાગ કેને કહેવાય ?

જવાબ—પાંચ છ કે તેથી વધારે જિલ્લા એકઠા મળીને વિભાગ બને છે તેના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે.

સવાલ—એજન્સિ કેને કહેવાય ?

જવાબ—કેટલાંક નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યો એકઠાં મળીને થએલા જથાને એજન્સિ અને તેના ઉપરીને પોલિટીકલ એજન્ટ કહે છે.

સવાલ—પ્રાંત કેને કહેવાય ?

જવાબ—પાંચ, છ, કે તેથી વધારે જિલ્લા અને એજન્સિઓ મળીને પ્રાંત બને છે તેના બે વિભાગ હોય છે પ્રાંતના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે.

સવાલ—આપણો ગુજરાત પ્રાંત શું શું મળી બનેલો છે ?

જવાબ—અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, ભરૂચ ને સુરત એ પાંચ જિલ્લાઓ; મહીકાંઠા; પાંચલુપુર, સુરત અને કાઠિઆવાડ એ પાંચ એજન્સિઓ તથા ખંભાત સંરચાન અને ગાયકવાડનું વડોદરા રાજ્ય એ બધું મળીને આપણો ગુજરાત પ્રાંત થયેલો છે. આપણા પ્રાંતના ઉપરી કમિશ્નર સાહેબ અમદાવાદમાં શાહીઆગમાં રહે છે.

ગુજરાતના રાજકિય વિભાગ.

જિલ્લા—અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, ભરૂચ, સુરત, યાજ્ઞા,
એજન્સિઓ—પાલણપુર, મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા, સુરત,

પંચમહાલ,

મોટું રાજ્ય—વડોદરા રાજ્ય. મોટી એજન્સિ—કાઠીઆવાડ
સંસ્થાન—ખંભાત.

અમદાવાદ જિલ્લો.

તાલુકા—ઉત્તર દસ્ક્રોઇ, દક્ષિણ દસ્ક્રોઇ, પ્રાંતીજ, વીરમગામ,
ધોળકા, ધંધુકા.

પેશામહાલ—સાણુંદ મોડાસા ને ધોધા.

નદીઓ—સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, માળુમ, મેશ્વો,
ખારી, ભાદર, ગોમા, નીલકા, ઉતાવળી.

આ જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર અમદાવાદ, ઇ. સ. ૧૪૧૨
માં ગુજરાતના સુલતાન અહમદશાહે વસાવ્યું હતું. આખા
ગુજરાતની રાજધાનીનું શહેર અમદાવાદ હોવાથી તેને
રાજનગર પણ કહે છે. તેમાં જોવા લાયક સ્થળ તે મહાત્મા
ગાંધીજીનું સત્યાગ્રહ આશ્રમ છે. આ આશ્રમને કેટલાક
તીર્થ સ્થાન કહે છે. જુમામસ્જિદ, કાંકરીડિં તળાવ, દાદાહરીની
વાવ, સ્વામીનારાયણનું મંદિર, શાહીયાગ વગેરે ધણી જ
માઓ જોવા લાયક છે. આ શહેરમાં સુતરાઉ કાપડ વણ-
વાની ધણી મીલો છે, દીવાસળી બનાવવાની પણ બે મીલો
છે. શહેર કીનખાળ, રેશમી કાપડ, રેશમી કારનાં ધોતીઆ
અને મીલના સુતરાઉ કાપડના વેપારને માટે પ્રખ્યાત છે.
અમદાવાદ રેલવેનું મોટું જંક્શન છે, ત્યાંથી દિલ્હી, મુમ્બાઈ,
ધોળકા, પ્રાંતીજ કાઠીઆવાડ તરફ રેલવે જાય છે, તેથી
વેપારનો લાભ પણ સારો થાય છે.

ઉત્તર દરેકોઈ તાલુકો.

ગામ—અમદાવાદ, ઊંવારસદ, નરોડા ને સરખેજ.

નદીઓ—સાબરમતી, ખારી.

રેલ્વેશો—અમદાવાદ, એલીસ ધીજ, સાબરમતી, કાળુપુર, નરોડા, સરખેજ ને મોરૈયા.

દક્ષિણ દરેકોઈ તાલુકો.

ગામ—વટવા, કુલા, ખારેજ, જોતલપુર, કાસીદ્રા, હિરાપુર,

નદીઓ—સાબરમતી, ખારી, મેથો.

રેલ્વેશો—ખારેજડી, વિંઝોળ, અને વટવા.

કાસીદ્રા અને હિરાપુરમાં—ગોળ બહુ સારો થાય છે.

પ્રાંતીજ તાલુકો.

ગામ—પ્રાંતીજ, મોડાસા, ઓરજી, ગાખટ, ધન્સુરા, ચોધલા ને ફહેમાઈ.

નદીઓ—સાબરમતી, વાત્રક, માળુમ, ખારી.

મોડાસા મહાલમાં ડુંગરો અને જંગલો છે.

અમદાવાદના રહેવાસીઓને વધારે પાણી પૂરું પાડવા માટે પહેલાં અહમદશાહ સુલતાને, હાથમતી ઉપર બંધ બંધાવી તેને સાબરમતીમાં વાળી લીધેલી છે.

પ્રાંતીજથી સાબુ પરદેશ ખાતે જાય છે.

વીરમગામ.

ગામ—વીરમગામ, ઝોગણ, દેત્રોજ, ગોરૈયા, રામપુર સીતાપુર, પાટડી, માંડળ અને ખારાધોડા.

નદી—નથી, પણ સિદ્ધરાજ જયસિંહની મા મીનળદેવીનું બંધાવેલું મુન્સર તળાવ છે.

ફેરેશન—વીરમગામ, પાટડી, દેત્રોળ, ખારાખોડા.

તાલુકદારોનાં ગામ—પાટડી, અને માંડળ.

ખારાધેડામાં મીઠું પાકે છે.

વીરમગામ તાલુકામાં ૩ પાકે છે.

વીરમગામમાં મામલતદાર અને મુન્સિફની કારટો છે.
વસ્તી. ૨૦૭૦૦.

ધોળકા તાલુકો.

મહાભારતનું વૈરાટ નગર તેજ આ 'ધોળકા.' તે ઘણું પ્રાચીન છે. ત્યાં સૂડ, દાડમ અને જમરખ સારાં થાય છે. પણ ધોળકાનાં હવાપણી ખરાબ છે. આ તાલુકાનો ધણો ખરા ભાગ તાલુકદારો (ગરાશીઆ) નો છે.

ગામ—ધોળકા, બાવળા, ચંડોડા, ગાંગડ, બદરખા, વૌડા.

નદી—નથી. પણ સિદ્ધરાજ જ્યાસંહની મા મીનળદેવીએ બંધાવેલું મલાવ તળાવ છે.

ફેરેશનો—ધોળકા અને બાવળા.

ધોળકામાં મામલતદાર તથા મુન્સિફની કારટો છે.

ધોળકા તાલુકાની પશ્ચિમે નળ નામે ખારાં પાણીનું તળાવ છે તેને નળકાંઠો કહે છે.

વસ્તી. ૧૩૬૦૦.

ધંધુકા તાલુકો.

નદીઓ—બાદર, ગે.ખા, નીલકા, ઉતાવખી.

ગામ—ધંધુકા, ઘે.લેરા, બરવાળા, રાણપુર, ખસ ને ખંદ

ધંધુકામાં મામલતદારની, મુનસફની તથા કસ્ટમખા-
તાની ઓફિસો છે.

ધોલેરા—બંદર છે, તેમાં પાણીની બહુ તંગી વેઠવી પડે
છે. ખંભાતના અખાતપર છે અને અહીંથી પુષ્કર
રૂ પરદેશ ચઢે છે.

બીમનાથ નીલકા નદી ઉપર આવેલું છે. ત્યાં દર
આવજી વઢી અમાંસ ઉપર મેળો ભરાય છે.

ધોધા—એ અગાઉના વખતમાં એક નામીયું બંદર હતું,
પણ હાલ તે પડી ભાગ્યું છે. દરિયો પાસે હોવાથી
ઉનાળાની રૂતુમાં ધોધાની હવા બહુ સારી રહે છે
વસ્તી. ૨૫૦૦.

મોડાસા, સાણંદ, ધોધા, એ ત્રણ પેટા મહાનગર
જુદા જુદા અમલદાર નીમેલા છે. તે દરેકને મહાલકારી
કહે છે.

પેટા જીલ્લો.

આ જીલ્લો મહી અને વાત્રક નદીઓની વચ્ચે તથા
ખંભાત સંસ્થાનની ઉત્તરે આવેલો છે. ક્ષેત્રફળ ૧૦૫ ચોરસ
મૈલ અને વસ્તી. ૬૫૨૦૦૦ ની છે. તેનો મધ્ય ભાગ અ-
રાતર કહેવાય છે, તે ધણોજ ૧૭ દુપ છે.

નદીઓ—સાબરમતી, મહી, વાત્રક, માણુમ, મેસો ખારી,
શેઢી, ને મહોર.

તાલુકા—કપડવંજ, ઠાસરા, સાણંદ, નડીઆદ, મહેમંદાવાદ,
માતર, ને ખોરસદ.

જાણવાલાયક સ્થળો.

કપડવંજ—એમાં કાચ અને સાણુ થાય છે. વસ્તી ૧૩૧૦૦ છે.

લસુંદ્રા—કપડવંજ તાલુકાનું ગામ છે. ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે

આણુંદ—રેલવે જંકશન છે. અહીંથી ખંભાત, ગોધરા અને રતલામ ટ્રેન જાય છે. વસ્તી ૧૦૧૦૦.

નડીઆદ—ખેડા જિલ્લાનું મોટું ગામ છે, ત્યાં તમાકુ અને હીંકણી સારી થાય છે અને ત્યાંથી એક ગાડી કપડવંજ તરફ જાય છે. વસ્તી ૨૭૧૦૦.

મહિમદાવાડ—ધ. સ. ૧૪૭૬ માં મહમદ ખેગડાએ વસાવ્યું છે. અહીંથી ખેડે જવાની પાકો સડક છે. ને તે રસ્તામાં મહમુદનો બંધાવેલો આઠ ઝોરડાવાળો ભમરીઓ કુવો છે. વસ્તી ૬૩૦૦.

ખેડા—જિલ્લાનું મુખ્ય ગામ છે. તે વાત્રક ને શેડીના સંગમ પર છે. વસ્તી ૭૪૦૦

જાત્રાનાં ઠેકાણાં

ડાકોર—ઠાસરા તાલુકાનું તિર્થ સ્થળ છે. ત્યાં રણુછોડજીનું ભવ્ય મંદિર હોવાથી માણેકઠારી તથા કારતકી પુનમે મોટો મેળો ભરાય છે. એ સ્પેશન છે.

વડતાલ—સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદીર છે, નડીઆદ તાલુકાનું ગામ છે.

ખેડા જિલ્લાનો મધ્ય ભાગ અરોતર હહેવાય છે. તેની જમીન કાળી અને ફળદ્રુપ હોવાથી ત્યાં બાજરી, ડાંગર, ઘુવેર, કે.દશ, બાવટો, વરીઆળી, જીર, તમાકુ, કેરીઓ પુષ્કળ થાય છે. માજમ નદીમાંથી અષ્ટિકના પત્થર નીકળે છે. તે સાફ દરવા ખંભાત મોકલે છે. ઉસ અને સાજીખાર પુષ્કળ મળે છે, જેથી કપડવંજમાં સાણુ અનાવવામાં આવે છે.

પંચમહાલ જિલ્લો.

આ જિલ્લો ખેડા જિલ્લાની પૂર્વે એ વિભાગમાં આવેલો છે. રેવાકાંઠા એજન્સીનો થોડો ભાગ તે એ વિભાગને અલગ રાખે છે. વરતી લગભગ ૩૦ લાખ અને ક્ષેત્રફળ ૧૬૦૦ ચો. મા. નું છે. આ જિલ્લાની અંદર ગોધરા, કાલોલ, હાલોલ, ઝાલોલ ને દાહોદ પાંચ મહાલ આવેલા હોવાથી જિલ્લાનું નામ પણ પંચમહાલ રાખેલું છે.

પર્વત—પાવાગઢ.

તાલુકા—ગોધરા, દાહોદ ને કાલોલ.

પેટામહાલ—ઝાલોલ ને હાલોલ.

સ્ટેશન—ગોધરા, દાહોદ, ચાંપાનેર, ટુવા ને જેકાટ.

નદીઓ—મહી ને પાનમ.

પાનમ નદી પાવાગઢના હુંગરમાંથી નીકળી કિતરમાં મહીને મળે છે.

જાણવા લાયક સ્થળો.

ગોધરા—એ જિલ્લાનું મુખ્ય ગામ છે. ને તેમાં ગોધરક નામનું એક તળાવ છે. વસ્તી, ૨૨૧૦૦

હાલોલ—મહમુદ બેગડાના વખતમાં હાલુર નામના સુથારે આ ગામની અંદર બાગ બનાવ્યો હતો. તેના નામ પરથી આ ગામનું નામ હાલોલ પડેલું છે.

દાહોદ—ઔરંગઝેબ બાદશાહની જન્મભૂમી છે. અહીં જાળ નામે જીવું તળાવ છે. આ ગામનું ખરું નામ દેહાદ છે, કારણ કે અહીં ગુજરાત ને માળવા પ્રાંતની હદ આવી રહેલી છે. વસ્તી. ૮૩૦૦

ચાંપાનેર—વનરાજના મંત્રિ ચાંપા વાણીયાએ વસાવેલું હતું. આ ચાંપાનેર હાલ ખડેર છે

દુવા--લસુદ્રાની માફક ગરમ પાણીના કુંડ છે.

પંચમહાલ જિલ્લામાં બીલની વસ્તી બહુ છે. તેઓ જંગલમાંથી લાખ વીણી વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. પાવાગઢ ઉપર કાળકા માતાનું દહેડું છે પંચમહાલ જિલ્લામાં જંગલ ઘણું હોવાથી હવા સારી રહેતી નથી. મહુડાંનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે તે તે આખા ગુજરાતમાં પૂરાં પડે છે.

પાક—મકાઈ, ડુંગરાઓથી સીસું લેખડ તે મેંગેનીઝનીકળે છે.

ભરૂચ જિલ્લો.

આ જિલ્લો ખંભાતના અખાત ઉપર અને ખેડા જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે. પંચમહાલ કરતાં કંઈ નહાનો છે. વસ્તી ૩૦૬૦૦૦ની છે.

નદીઓ--મહી, ઢાદર, નર્મદા, કીમ.

તાલુકા--ભરૂચ, વાગરા, આમોદ, જંજીસર, અંકલેશ્વર પેટામહાન-હાંસોટ.

જાત્રાના ઠેકાણાં--શુક્લતીર્થ અને બાડબુત, તથા કમ્પીરવાડ.

બાણવા લાયક સ્થળો.

ભરૂચ--જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર નર્મદા નદીના ઉત્તર કિનારાપર છે, પહેલાં અહીં ભૃગુઋષિનો આશ્રમ હતો, જેથી ભરૂચ નામ પડેલું છે, ભરૂચના ભાર્ગવ બ્રાહ્મણો એ ભૃગુ-કુળના છે, શહેરની પૂર્વ બાજુ રાજાએ કરેલો યજ્ઞ અને ભૃગુઋષિનું દહેડું જોવા લાયક છે, વસ્તી ૪૩૪૦૦.

શુક્લતિર્થ—ભરૂચથી ૧૦ માઇલ ઉપર છે. ત્યાં
ઈકારેશ્વર મહાદેવનું દહેડું છે. શુક્લતિર્થની નજીક કબીરવડ
છે. તે એટલે બધો ફેરાયડો છે કે તેની ધડા નીચે ૭૦૦૦
માણસનું લશ્કર સહીસલામત રહી શકે.

અંકલેશ્વર—અહીંથી નાંદોદ સુધી નાના માપની
રેલવે જાય છે. ત્યાંથી લાકડા, વાંસ, મીણુ, મધ ને કપાસ
અત્રે આવે છે. વસ્તી. ૧૧૩૦૦.

ભાડભુત—ભરૂચથી ૮ માઈલપર આવેલું છે. નર્મદા
નદીના તીરે છે. ત્યાં ભાડભુતેશ્વર મહાદેવનું મોટું દહેડું છે. ને
અધિક માસમાં મોટી જાત્રા બરાય છે.

ટંકારીઆ દેહગામ—જંબુસર તાલુકાનાં બંદર છે.
આમોદમાં ચમ્પુ સારાં બને છે.

અંકલેશ્વર, અને ભરૂચ વચ્ચે નર્મદા નદીપર મોટા
પુલ છે. ભરૂચમાં રૂની પેદાશ ધણી છે, ને રેલ્વે સ્ટેશનો
પાસે કપાસ લોઢવાનાં પુષ્કળ કારખાનાં છે.

સુરત જીલ્લો.

આ જીલ્લો ગુજરાતની છેક દક્ષિણે આવેલો છે. તે ભરૂચ
જીલ્લાથી સહેજ મોટો છે. વસ્તી ૬૫૪૦૦૦ ની છે. ૧૫૦
વરસપર સુરત નામીયું અને વિશાળ બંદર તથા મોટું વે-
પારી મથક હતું. યુરોપની જુદી જુદી પ્રજાઓએ વેપારને
માટે અહીં કેહી રાખી હતી.

નદીઓ—તાપી, મીઠોલા, દમણગંગા, અંબીકા, પુણી
કીમ.

તાલુકા—ચોર્યાસી, એરપાડ, માંડવી, બારડોલી, જલાલપુર,
વલસાડ, ચીકલી, પારડી.

ડુંગર—પાનેગનેલ

હુવા ખાવાનાં સ્થળ—તિથલ, હુમસ ને હજીરા.

જાણવા લાયક સ્થળો.

સુરત—તાપી નદીને કિનારે મુખ્ય શહેર છે. તેમાં મણી મીસો છે, રેશમી કાપડ તથા કસબી કામને માટે પ્રખ્યાત છે. વસ્તી ૧૧૯૨૯૯ ની છે. ૧૫૦ વરસ પર સુરત નામીયું વિશ્વાળ અતો પ્રખ્યાત બંદર તથા મોટું વેપારી મથક હતું, પણ હમણાં તાપી નદીનું બાફું પુરાઇ જવાથી આગમેટો અને વહાણો આવી શકતાં નથી. લોકો નામુક, વીચક્ષણ અને શોષીન છે. સુરતમાં બરરી ને ધારી સારી બને છે.

વલસાડ—બંદર છે. ધમાતી લાકડાં, અનાજ, ગોળ ને ઈંટો અહીંથી બહારમામ ખાતે મોકલવામાં આવે છે. વલસાડની પાસે તીથલ દરિયા કિનારાપર હવા ખાવાનું સ્થળ છે. વસ્તી ૧૬૦૦૦ છે.

અહુધાન—તાપીને કિનારે માંડવી તાલુકાનું ગામ છે. બાર વર્ષે સિંહસ્થનું વર્ષ આવે ત્યારે અહીં મોટી જત્રા ભરાય છે.

રાંદેર—તાપીને કાંઠે સુરત જિલ્લાનું ધણું જીનું શહેર છે.

ઝોરપાડ—બંદર છે. ત્યાંથી ઢોર અને લાકડાં પ-રદેશ જાય છે.

હજીરા—તાપીને કિનારે ઝોરપાડ તાલુકાનું હવા ખાવાનું સ્થળ છે. ત્યાં દીવાદાંડી છે. ગામનું નામ તો હજી છે પણ ત્યાં વોહમી સાહેબની કબર (હજીરો) છે તેથી તે હજીરા કહેવાય છે.

કુમસ—સુરતથી ૧૦ માઇલપર સચીન રાજ્યનું ગામ છે. લાં ઉનાળાનાં શ્રીમંતો હવા ખાવા આવે છે.

એજન્સિ.

ઉપર જણાવી ગયા મુજબ અંગ્રેજ સરકારનાં ખાલસા રાજ્ય (જીલ્લાઓ) સિવાય, તાબા નીચેનાં દેશી રાજ્યો (એજન્સી ને સંસ્થાનો) છે. દરેક એજન્સી ઉપર દેખરેખ રાખનાર અંગ્રજી અમલદાર હોય છે તેને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. જો એજન્સી નાની હોય તો તેને લગતા જીલ્લાના કલેક્ટરને પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકે નીમે છે. એવી નાની એજન્સીઓ સુરત, પાંચમહાલ, ખંભાત સંસ્થાન વિગેરે છે, તેના ઉપરીઓ નજીકમાં જીલ્લાના કલેક્ટરો છે તે આગળ જણાશે મોટી એજન્સીઓને માટે જુદા પોલિટિકલ એજન્ટ નીમેલા હોય છે તે તેમના પર ઉત્તર વિભાગના કામિશ્નર સાહેબની દેખરેખ હોય છે.

પહેલાં અને બીજા વર્ગના સંસ્થાનોની બધી સત્તા રાજ્યોના હાથમાં હોય છે. તેઓ પોતાની પ્રજાનાં ખૂન બદલ દેહાંત દાંડની સજા તેમજ ગમે તેટલી ભારે રકમોના લેણુદેણુના દાવા પણ ચુકવે છે. અર્થાત રાજ્ય તરીકેની તમામ સત્તા ભોગવી શકે છે. રાજ્યો રાજ્યના કામની સંભાળ રાખવાને પોતાનાથીજ ઉત્તરતા દરજ્જાનો એક મોટો અમલદાર નીમે છે. તે દીવાન (પ્રધાન) કે મુખ્ય કારબારી કહેવાય છે. દીવાન રાજ-આગ્રા મુજબ રાજ્યના તમામ કામો પર દેખરેખ રાખે છે અને એજન્સિ તેમજ બીજા રાજ્યો સાથે પત્ર વ્યવહાર પણ કરી શકે છે.

ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા વર્ગવાળા રાજ્યોને માછ-એટ તરીકેની અનુક્રમે ઉતરતી સત્તા આપેલી હોય છે.

ને તેમનાં કામો ઉપરની અપીલ પોલિટિકલ એજન્ટ સાંભળી શકે છે.

પોલિટિકલ એજન્ટની ફરજ—તે પોતાની એજન્સિના રાજ્યોને હરેક પ્રકારની મદદ આપે છે. માહિમાહેના ટંટાઓ પતાવી સલાહચાંતી રાખે છે. રાજ્યની હદ અને રાજકીય ખટપટને યોગ્ય ન્યાય આપી સુલેહ સાચવે છે, એજન્સિના પોલીસખાતાની સંભાળ લે છે, અને કોષ્ઠ તાલુકદાર આળકુંવર સુકીને મરી જાય તો તાલુકાની સંભાળ રાખે છે ને કુંવરને પાળીપોષી બણાવી લાયક ઉમ્મરનો થતાં તેનો તાલુકા તેને પાછો સોંપે છે, તેમજ દેવાદાર બધ ગયેલા રાજનો તાલુકા પોતાના કબજામાં લેખ તેને દેવામાંથી મુક્ત કરે છે.

રાજ રાજ્યો આપસમાં લડે નહિ, પોતાની પ્રજાને કનડે નહિ, અને રાજકીય ખટપટોથી દેશ અને વૈરના પંજામાં સપડાઇ પહેલાંના વખતની માફક લડીલડીને ખુવાર અને નહિ, તેને માટેજ એજન્સિઓ ઉપર પોલિટિકલ એજન્ટોનો દેખરેખ મુકેલી છે.

પાલણપુર એજન્સિ.

આ એજન્સિ શુજરાતની ઉત્તરે અને કચ્છના રણની પૂર્વે આવેલી છે. તે આપણા અમદાવાદ જિલ્લાથી અમરુતી મોટી છે ને તેમાં નાનાં મોટાં ૧૩ રાજ્યો છે. વસ્તી. ૫૧૫૦૦૦

પર્વત—આરાવલી.

નદીઓ—અનાસ ને સરસ્વતી.

સંસ્થાનો.

મુસલમાનનાં—પાલણપુર, રાધનપુર, વારારાધ ને તેડરાધ,

રજપુતોનાં—ચરાદ, વાવ, સુધગામ, દેવદર ને સાંતલપુર.
કોળીનાં ભાભર ને કાંકરેજ.

બાણુવા લાયક સ્થળો.

પાલણપુર—આ એજન્સિનું સૌથી મોટું સંસ્થાન છે. રાજ્ય મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. રાજ-
ધાની પાલણપુરમાં આ એજન્સિનો પોલીટિકલ એજન્ટ
રહે છે, તથા વેપારનું મથક છે. વસ્તી ૧૭૨૦૦.

રાધનપુર—આ એજન્સિનું બીજા નંબરનું મોટું
સંસ્થાન છે. રાજ્ય મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે.
રાધનપુરમાં સુરોખાર નિયંત્રે છે, તથા વેપારનું સ્થળ છે.

સમી અને મુજપુર—એ રાધનપુર સંસ્થાનના
મુખ્ય કચ્છા છે. અને તેમાં કપાસ સારો થાય છે.

ડીસા—પાલણપુરથી ૧૮ મ.દિલિપર આવેલું છે અને
તેમાં અંગ્રેજી લક્ષરની છાવણી છે. વસ્તી. ૭૧૦૦ છે.

નિકાશ—અનાજ, સરસવ, સુરોખાર, તલ, કપાસ,
અને ચંપક તથા કેવડાનું અત્તર.

પાલણપુર અને રાધનપુરના રાજ્યોને પહેલા વર્ગની
સત્તા આપેલી છે, આ એજન્સિમાં થળ અને મુંવાળના
કુદરતી ભાગો આવેલા છે. થળની જમીનમાં ડાંગર અને
કપાસ બહુ સારો થાય છે,

મહીકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિ અમદાવાદ જિલ્લા જેવડી છે. અને
ખેડા જિલ્લાની ઉત્તરે આવેલી છે, વસ્તી અમદાવાદ જિલ્લા-
થી અડધી, અને લોડા કોળી તથા બીલ જાતિના છે ને
જંગલી અવસ્થામાં છે. એ એજન્સિમાં નાનાં મોટા ૧૩
રાજ્યો આવેલાં છે. ૧

પર્વતો—આબુ ને આરાસુર,
 નદીઓ—સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, મિશ્રો,
 ને મહી.

તિર્થસ્થળો—અબાજી, શામળાજી, અને ખેડખલા
 મુખ્યસંસ્થાનો—ઇડર, દાંતા પોળો, માલપુર, મા-
 જુસા, મોહનપુર, પેથાપુર, વડાલી ને બાલુસણા.

બજાવા લાયક સ્થળો.

ઇડર—આ એજન્સિનું સૌથી મોટું સંસ્થાન છે. તે
 બર્ય જીલ્લા જેવડું છે રાજ્ય રાઠોડ રજપુત છે ને તે મ-
 હારાજી કહેવાય છે, વસ્તી, ૪૮૦૦.

અમનગર (અહમદનગર) એ ઇડર રાજ્યના તાબાનું
 એક શહેર છે. તે અમદાવાદના અહમદશાહ પાદશાહે ઇડરના
 રાજાને દાખમાં રાખવાને હાથમતી નદી કાંઠે કિલ્લો બંધાવી
 આ શહેર આજથી ૫૦૦ વરસ ઉપર વસાવ્યું હતું. તેમાં
 પથરાની ખણી છે. વસ્તી ૪૨૦૦.

દાંતા—આ સંસ્થાન અંબાજી માતાનાં દહેરાં અને
 આરાસુરના પહાડ+ લીંચે પ્રખ્યાત છે. દહેરાંની આવક રા-
 જ્યમાં જમા થાય છે રાજ્ય પરમાર રજપુત છે અને
 દાંતાના ડુંગરમાંથી આરસના પથ્થર નીકળે છે.

પેથાપુર—નાં છાયલ અને બંદુક બહુ વખણાય છે.

મોહનપુર—તાલુકામાં અખરખની ખાણ છે.

સાદરામાં—ગરાસીઆના કુવરોને બજાવા માટે એક
 તાલુકદાર સ્કુલ છે.

નિકાશ—જાજરી, ધડં, ચણા, મકાઈ, કાદરા,
 તલ, ૩ ને લાકડાં આ એજન્સિના પોસ્ટિકલ એજન્ટ
 સાદરામાં રહે છે. ઇડરના રાજાને પહેલા વર્ષનો અને

કાંતા તથા પોળાના રાજને બીજા વગનો અખત્યાર આપેલો છે. આ એજન્સિની ઘણી ખરી જમીન હુંગરાળી તથા જંગલોથી ભરપૂર હે.વાથી ખેતી બહુ સારી થતી નથી.

રેવાકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિ ગુજરાતની પૂર્વ અને દક્ષિણે આવેલી છે, મહીકાંઠાથી દોઢગણી મોટી છે. તેમાં નાનાં મોટાં રાજ્યો છે. ને તે બધાં રેવા (નર્મદા) નદીના કિનારા પર આવેલાં છે. તેથી રેવાકાંઠા એજન્સિ નામ પડેલું છે.

પર્વતો—રાજપીપળા. વિધ્યાચળ, ને સાતપુડા, વસ્તી સાડાછ લાખ માણસની છે,

નદીઓ—મહી, નર્મદા ને કરજેશુ.

મુખ્ય સંસ્થાનો—રાજપીપળા, છોટાઉદેપુર, દેવ-મઢખારીઆ, હુણાવાડા, સુંથ ને વાડાસીનેર.

રાજપીપળાનું રાજ્ય—સૌથી મોટું છે. તેની રાજ-ધાની નાંદોદ કરજેશુ નદી પર આવેલું છે. તેમાં એક હાથ-સ્કુલ છે. રાજ ગોહેલ રજપુત છે. તે મહારાણા કહેવાય છે. નાંદોદથી અંકલેશ્વર અને મીયાંગામ રેલવે જાય છે ને આ રાજ્યમાં ઈમારતી લાકડાં પુષ્કળ થાય છે, ૧૧૧૦૦ છે.

છોટા ઉદેપુર—રાજધાની છોટાઉદેપુર છે. રાજ ચો-હાણુ રજપુત છે તે મહારાવળ કહેવાય છે.

દેવગઢખારીઆ—રાજધાની દેવગઢ છે. રાજ ચો-હાણુ રજપુત છે. તે મહારાવળ કહેવાય છે.

હુણાવાડા—રાજ સોલંકી રજપુત છે ને તે મહારાણા કહેવાય છે.

સુંથ—રાજ પરમાર રજપુત છે. ને રાજધાની સુંથ છે. વસ્તી ૪૦૦૦૦ છે.

વાડાશિનોર--રાજધાની વાડાશિનોર છે. રાજ્ય મુસલમાન છે તે તે નવાબ કહેવાય છે વસ્તી ૩૩૦૦૦ છે.

નિકાશ--ડાંગર, ઘઉં, મકાઈ, તલ, શેરડી ને ઇમારતી લાકડાં. ડુંગરોમાંથી બકરીક, આરસ, સફેદ ને લાલ પથ્થર નીકળે છે, અને વાધ, ચિતા, રીંછ, વગેરે બચકર જનવરો રહે છે. બધી જમીન ડુંગરવાળી અને ઝાડીથી ભરપૂર છે.

પંચમહાલ જીલ્લાના કલેક્ટર તે આ એજન્સિના પોલિટિકલ એજન્ટ કહેવાય છે અને તે ગોધરામાં રહે છે.

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિ સુરત જીલ્લાની અગ્નિકોણમાં લગોલગ છે. વાંસદા, ધરમપુર અને સચીન એ ત્રણ રાજ્યો સુરત એજન્સિ તરીકે ઓળખાય છે. સુરત જીલ્લાના કલેક્ટર તે આ એજન્સિના પોલિટિકલ એજન્ટ છે. વસ્તી ૨૦૮૦૦૦ છે.

સંસ્થાનો--વાંસદા, ધરમપુર, સચીન ને ડાંગ.

વાંસદા--રાજ્ય સેલકંઈ રજપુત છે. અહીંથી ખીલી-મોરા જવાની પાકી સડક છે. વાંસદાની ઉત્તરે ૬ માઇલ પર દેવડી ઉનાઇ નામે ઉના પાણીનો કુંડ છે. કુંડનું પાણી આખું વરસ ઉતું રહે છે. પણ જાત્રાને દિવસે નહાવા જેવું કુંડું થઇ જાય છે, આ કુંડ આગળ કોટીશ, ગાયકવાડી અને વાંસદા એ ત્રણ રાજ્યોની સરહદ મળે છે. અહીં દર વર્ષની ચૈત્રી પુનમે મેળો ભરાય છે, ત્યારે એ ત્રણે રાજ્યના ખંદોબરત સારો રહે છે.

ધરમપુર--આ રાજ્ય જુના વખતમાં રામમગરનું રાજ્ય એ નામથી ઓળખાતું હતું. રાજ્ય સિસોદીઆ રજ-

પુત છે, જંગલને લીધે હવા ખરાબ છે ઇમારતી લાકડાંની વેપાર ચાલે છે. ધરમપુરથી વલસાડ જવાને ૧૮ મેલ લાંબી પાકી સડક છે, તેમજ નાણિક જવાનો રસ્તો પણ છે.

સચીન—રાજ હબસી મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. વસ્તી ૨૧૦૦૦ છે.

ડાંગ—ડાંગતું રાજ્ય તદ્દન જંગલી પ્રદેશ છે ને વસ્તી બીલોની છે.

નિકાસ—ડાંગર, શેરડી, મહુડાં, ઇમારતી લાકડાં. બીલ લોકો પોતાને સારૂ ડુંગરો પર જીવાર, બાજરી ધણ ને ખટાટા વાવી ખાય છે.

પંચમહાલ એજન્સિ.

આ એજન્સિ પંચમહાલ જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલી છે.

મુખ્ય સંસ્થાન—નારકોટ છે, રાજ રજપુત છે, અને તે ઠાકોર કહેવાય છે.

મુખ્ય શહેરો—જાંબુધાડા.

આ સંસ્થાનની દેખરેખ પંચમહાલ જિલ્લાના કલેક્ટર રાખે છે અને ઉપજનો અડધો ભાગ અંગ્રેજ સરકાર લે છે.

નિકાસ—ઇમારતી લાકડાં.

ખંભાત સંસ્થાન.

આ સંસ્થાન—ખેડા જિલ્લાની પશ્ચિમે, ખંભાતના અખાતની ઉત્તરે, મહી અને સાબરમતી નદીની વચ્ચે આવેલું છે. વસ્તી ૭૧૨૦૦ માણસની છે.

મુખ્ય શહેર—ખંભાત, ખંભાતના અખાતને કિનારે આવેલું છે. રાજ મુગલ જાતના મુસલમાન છે ને તે

નવાખ કહેવાય છે. શહેરનું જીવનું નામ સ્તંભાવતી, છે. પહેલાં તે ધણું માતખર અને સ્મૃદ્ધિવાન શહેર હતું. હાલ ખંભાતથી દરિયા પાંચ માઈલ દૂર છે અને ધણોક વેપાર બંધ પડી ગયો છે. ખંભાત બંદરેથી લેવાતી જઠાતનો અડધો ભાગ અગ્રેજ સરકાર લે છે. મહી અને સાબરમતીનો કાંપ તેના મુખ આગળ અખાતમાં ઠરાવાથી બંદર પુરાતું જાય છે, તેથી દરીયાઈ વેપાર મંદ પડતો જાય છે પરંતુ આજુબ જ કચનથી પેટલાદ થઈ એક ટ્રેન અહીં આવે છે, જેથી રેલવે વ્યાપાર અને મુસાફરી ॥ સગવડ ઠીક છે. ખંભાતની સુતરેણી વખણાય છે. અને અડીકનું કામ ધણું સારું થતું જણાય છે.

ખેડા જિલ્લાના કબેકટર ખંભાત સંસ્થાનના પોલિટિકલ એજન્ટ છે ને તે ખેડામાં રહે છે.

દીવ અને દમણ.

દીવ—એ પણ શીરંગી લોકોનો ખેટ છે. તે કાઠીઆવાડની દક્ષિણે આવેલો છે. ૮ માઈલ લાંબો અને ૨ માઈલ પહોળો છે. તેમાં ૮ ગામ છે. તે સૌમાં મોટું શહેર છે. સાં સેંટપોલનું દેવળ છે, અને કચકડાનું તથા રંગાટી કામ બહુ સારું થાય છે.

દમણ—એ શીરંગી (પોર્તુગીઝ) લોકોનું સંસ્થાન સુરત અને થાણા જિલ્લાની વચ્ચે આવેલું છે. તેમાં નમર-હવેલી નામનો ખીખે તાલુકો પણ છે, તે ધણો ફળદ્રુપ છે. તેની મુખ્ય પેદાશ ડાંગર, ધડો ને તમાકુ છે.

દીવ અને દમણનો વહીવટ ચલાવવા માટે યુરોપ-ખંડમાંની પોર્તુગીઝ સરકારે એક ગવર્નર નીમ્યો છે.

કાઠિયાવાડ એજન્સિ.

- ૧ કાઠિયાવાડનું બીજું નામ સૌરાષ્ટ્ર અથવા સેરઠ છે.
- ૨ જુનાગઢ, દીવ, અને કાઠીનારનો મુલક આજે પણ સેરઠ કહેવાય છે.
- ૩ કાઠી નામના રજપુતો આ ભાગમાં વસતા હતા તે ઉપરથીજ કાઠિયાવાડ નામ પડેલું છે.
- ૪ કાઠિયાવાડની ત્રણે બાજુએ દરીઓ અને ફક્ત કચ્છના રણવાળી એક બાજુએ જમીન હોવાથી કાઠિયાવાડ દ્વિપકલ્પ છે.
- ૫ આ દ્વિપકલ્પમાં (૧) ગાયકવાડી, અમરેલી પ્રાંત, ને આખા મંડળ (૨) શીરગીતું દીવ. (૩) અંગ્રેજી ધંલુકા તાલુકો અને ઘેઘા મહાલ (૪) અને તે ઉપરાંત ૧૯૮ નાનાં મોટાં રાજ્યો છે.
- ૬ ભાવનગર, પોરબંદર, ગોંડલ, ધ્રાંગધરા, મોરબી, અને નવાનગર, જુનાગઢ, ને જહરાબાદ એ આઠ પહેલા વર્ગના રાજ્યો છે. વાંકાનેર, પાલિતાણા, ધ્રોળ, લીંબડી રાજકોટ અને વઢવાણ એ છ બીજા વર્ગના રાજ્યો છે બાકીનાં બધાં ત્રીજા ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ગનાં રાજ્યો છે. તેઓની સત્તા અનુક્રમે ઉતરતી હોય છે.
- ૭ કાઠિયાવાડનાં બધાં રાજ્યોની દેખરેખ માટે મુંબઈના મલબંદર તરફથી એક અમલદાર રાજકોટમાં રહે છે. તે એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર્સ કહેવાય છે. તેમના હાથ નીચે બીજા ચાર અમલદાર છે. તેમને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. આખા કાઠિયાવાડના ચાર ભાગ પાડી

- દેઈ દરેક પો. એ. ના. ચાર્જમાં એકેકા પ્રાંત આવેલો છે. (૧) હાલાર (૨) ઝાલાવાડ (૩) ગોહેત્રવાડ (૪) સોરઠ એ ચાર પ્રાંતોના જુદા જુદા પો. એ. છે.
- ૮ પર્વતો—ગીર, ગીરનાર, બર્ડો, ચોટીલે, શેત્રુંજે.
- ૯ નદીઓ—ભાદર, શેત્રુંજી, મચ્છુ વીગેરે.
- ૧૦ બંદરો—હારકાં. પોરબંદર, વેરાવળ, દીવ, બ્રહ્મરાખાદ ને બાવનમર.
- ૧૧ બેટ—દીવબેટ, ને શંખોદાર.
- ૧૨ તિર્થસ્થળ—હારિકા, ગીરનાર, ને શંખોદાર, તથા જૈન લોકોનું પાલિતાણી.
- ૧૩ લોકો—સોલંકી, જાડેજા, પરમાર, ને અને કાઠી રજપુતો તથા મેમણ, મીઆંણી વગેરે મુસલમાનો; અને બીજી પરચુરણ જાતો.
- ૧૪ ધંધો ખેતી, અતલસ, કીનખાખ તથા સોનેરી કસખ કામનો અને શુભાલ, કંકુ, મીઠું વગેરે બનાવવાનો.
- ૧૫ કાઠિયાવાડની અંદર આવેલા, અમરેલી પ્રાંત અને ઝો-ખામંડળનું વણુંને આગળ ગાયકવાડી રાજ્યમાં આવશે.
- ૧૬ વસ્તી. ૨૫૦૦૦૦૦ માણસની છે.

હાલાર પ્રાંત.

આ પ્રાંત કચ્છના અખાતથી દક્ષિણે અને અરબી સમુદ્રની પૂર્વમાં આવેલો છે. આ પ્રાંતનું નામ જાડેજા શ્રી હાલાજીના નામ પરથી હાલાર પાડેલું છે.

પર્વત—બર્ડો અને ચોટીલા, બર્ડોના કુંગરોમાં વાંસ આવે છે.

નદીઓ—મચ્છુ, આજી, હા અને ગોંડળી, રાખાવતી, રંજમતી, ભાદર—

મુખ્ય સંસ્થાનો.

નવાનગર, ગોંડળ અને મોરબી. એ ત્રણ પહેલા વર્ગનાં તથા વાંકાનેર, ઘોળ અને રાજકોટ એ ત્રણ બીજા વર્ગનાં છે.

નવાનગરનું રાજ્ય અમદાવાદ જીલ્લા જેવડું છે (વસ્તી ૫૪૦૦૦) રાજધાની નવાનગર. કંકુ તથા રેશમી અને કસબી બરત કામને માટે પ્રખ્યાત છે. રાજ્યને જામ કહે છે તેથી નવાનગરને જામનગર પણ કહે છે. આ રાજ્યની હદમાંથી મોતી નીકળે છે અને બડોઈ પર્યંતમાંથી આરસ તથા લોખંડ નીકળે છે. આ રાજ્યનું અંબાળીયા ગામ છે તેમાંથી તાંબુ નીકળે છે. સલાયા તથા જડીઆ મોટાં બંદરો છે અને બાલાચડી હવા ખાવાનું સ્થળ છે.

ગોંડળ રાજ્ય એ ગોંડળી નદીને કાંઠે છે. અંબાતના રાજ્યથી ત્રણ ગણું અને વસ્તીમાં બમણું છે. રાજ્ય જડેજા રજપુત છે અને તે કાકોર કહેવાય છે. રાજધાની ગોંડળમાં ગરાસીઆ કોલેજ જેવા જેવી છે અને આ રાજ્યનું ધોરાજી શહેર મોટું વેપારી મથક છે. વસ્તી ૧૧૫૧ ૦

મોરબીના રાજ્યમાં મોરબી મચ્છુ નદીને કાંઠે છે. રાજ્ય જડેજા રજપુત છે (૨૪૫૦૦) મચ્છુ નદીપરનો ઝાલાપુલ જેવાલાયક છે. મોરબીમાં તાંબા પિત્તળનાં વાસણો બહુ સારાં થાય છે; મોરબીથી વવાણીઆ બંદર સુધી ટ્રામવે છે. વવાણીઆ બંદર કચ્છના અખાત ઉપર આવેલું છે. બીજા વર્ગના રાજ્યોમાં વાંકાનેર અને ધ્રોળ તથા રાજકોટ છે. રાજકોટ આજી નદીના કિનારાપર આવેલું છે તેમાં રાજકુમાર કોલેજ તથા ન્યુનિવર્સિટી

સંગ્રહ સ્થાન જેવા લાયક છે. કાઠિયાવાડના એજન્ટ દુધી
મવનર અહીં રહે છે અને શહેરની પશ્ચિમ બાજુએ કાંપ છે.

નિકાશ—ખાજરી, જુવાર, ઘઉં ને શેરડી, કપાસ.
ખનીએ—તાંબુ, આરસ ને લોખંડ.

ઝાલાવાડ.

આ પ્રાંત હાલાતની પૂર્વે તથા કાઠિયાવાડની ઉત્તરે
અને કચ્છના રણની ધણીજ પાસે આવેલો છે. અને આ
પ્રાંતના ધણા ખરા સંસ્થાનો ઝાલા રજપુતોનાં હોવાથી તે
ઝાલાવાડ કહેવાય છે.

મુખ્ય પર્વત—ચોટીલા તેમાંથી ભોગાવો અને શુક
બાદર વગેરે નદીઓ નીકળે છે.

નદીઓ—શુકબાદર, મચ્છુ, લીમડીના ભોગાવો ને
વઢવાણનો ભોગાવો, શલકુ.

મુખ્ય સંસ્થાનો.

૧ પ્રાંગધ્રા. પહેલા વર્ગનું.

૨ વઢવાણ. } બીજા વર્ગનાં

૩ લીમડી.

૪ લખતર, સાયલા, ને ચુડા ત્રીજા વર્ગનાં

પ્રાંગધ્રા—શલકા નદીને કાંઠે છે તેના રાજ્યને રાજ
કહે છે. પહેલા પ્રાંગધ્રા રાજની રાજગાદી હજવદમાં હતી.
પ્રાંગધ્રાના પત્થરો વખણાય છે. (વસ્તી ૧૪૧૦૦)

લીમડી—ભોગાવો નદીને કાંઠે છે, ત્યાંસોપારી કાતર-
વાની સુડાઓ સારી થાય છે. (વસ્તી ૧૧૦૦૦)

વઢવાણ—રેલ્વે જંકશન છે. શહેરથી ત્રણ મૈલપર
કાંપ છે. ઝાલાવાડના પોલિટિકલ એજન્ટ અહીં રહે છે. રેલ-
વે વેપાર સારો ચાલે છે અને તાલુકદારોના કુંવરોને બણ-
વાની મરાશીઆ સ્કલ છે (વસ્તી ૧૫૫૦૦)

લખતર—એતું બીજું નામ થાય છે. ત્યાંનાં માટીનાં
વાસણ બહુ સારાં થાય છે.

ચુડા—ત્યાંનાં હવા પાણી બહુ સારાં છે. અને લોકોનાં દેશીકાંટા બહુ સારા અને છે.

મુળી—સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદિર છે.

નિકાશ—જવ, પક, જુવાર ને બાજરી, કઠોળ, કપાસ.

ગોહેલવાડ.

આ પ્રાંત કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલો છે. અને ગોહેલ નામના રજપુતોનાં રાજ્યો હોવાથી તેનું નામ ગોહેલવાડ પાડેલું છે. ભાલ, વાળાક, અને ખારા પાટના કુદરતી ભાગ તેમાં આવેલા છે તથા જમીન કાળીને કમળુપ છે.

મુખ્ય પર્વત—વાળાકગીર તેના ઉત્તર ભાગને શેત્રુંજી અને દક્ષિણ ભાગને મેરધાર કહે છે શેત્રુંજીની ઉપર શ્રાવક લોકોનાં ધણાં દેરાસરો જાત્રાઓ બરાય છે.

મુખ્ય નદીઓ—શેત્રુંજી—ધેસો ને કાળુઆર. ધેસો નદી ગઢડા પાસે થઇને વહે છે તેથી સ્વામીનારાયણના પંથવાળા લોકો તેને ગંગાની માફક પવિત્ર માને છે. કાળુ આર નદી ભાવનગરની ખાડી કહેવાય છે.

સંસ્થાન.

ભાવનગર. પહેલા વર્ગનું

પાલીતાણા. બીજા વર્ગનું.

વાળા અને જસદણ—ત્રીજા વર્ગનાં.

ભાવનગર રાજ્ય ગોંડળથી અઢીમણું છે અને (વસ્તી ૬૦૦૦૦) રાજધાની ભાવનગર ઇ. સ. ૧૭૪૧ માં મહારાજા ભાવસીંહજીએ વસાવ્યું હતું, વેપાર અને વસ્તીમાં આખા કાઠિયાવાડમાં પહેલો નંબર ભોગવતું મોટું અને સુંદર શહેર છે. ખંભાતનાં કિનારાપરતું મોટું બંદર તથા રેલવે સ્ટેશન પણ છે. રાજકર્તા મહારાજા કહેવાય છે. તેમાં એક મહા વિદ્યાલય (આર્ટસ કોલેજ) અને

એક હાઇસ્કુલ તથા મીલ પણ છે. આ રાજ્યની જમીન કાળી હોવાથી કપાસ સારો થાય છે.

શિહોર—ભાવનગર રાજ્યનું એક શહેર, છે તેમાં તાંબા પિત્તળનાં વાસણો સારાં થાય છે.

દુવા—અરબીસમુદ્રને કિનારે બંદર છે, તેમાં હાથી દાંતની કારીગરી તથા લાકડાનાં રમકડાં સારાં થાય છે.

કુંડલા—લોહાનો સામાન સારો થાય છે

ગઢડા—સ્વામીનારાયણના ધર્મનું મોટામાં મોટું ધામ પેલો નદી ઉપર છે.

પાલીતાણા—શેત્રુંજના હુંગરોને લીધે પ્રખ્યાત છે. અને જૈન લોકોનું તિર્થ છે.

વળા—રથળ છે, પાસે વલ્લાભપુર શહેરના બંડેરો છે.

જસદણ—કાઠી દરબારનો મોટો તાલુકો છે.

આ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટ સોનગઢમાં રહે છે.

નિકાશ—પાંજરી, ધઉ, કપાસ ને શેરડી, જુવાર.

સોરઠ

આ પ્રાંત કાઠિયાવાડની દક્ષિણે અને અરબી સમુદ્રની અડોઅડ આવેલો છે.

પર્વતો—ગીરનાર અને ગીર.

ગીરનાર ઉપર અંબાજી. શુદ્ધતાત્રેય, અને ગોરખનાથ, એ હિંદુઓનાં જત્રાનાં ઠેકાણાં છે.

નેમનાથ એ શ્રાવક લોકોનું અને દાતાર એ મુસલમાન લોકોનું જત્રાનું ઠેકાણું છે,

ગીર એમાં તુગસી રયામના પાણીના કુંડ છે, અને જત્રાનું ઠેકાણું છે.

ગીરના જંગલોમાં સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, વગેરે જંગલી જનાવરો થાય છે.

નદીઓ—માદર અને ઓચુત, હીરજી, શીંગવાડો.

માદર નદી આખા કાઠિયાવાડની બધી નદીઓ કરતાં મોટી છે અને ધંધુકા તાલુકામાં પણ તે પ્રસરેલી છે.

મુખ્ય સંસ્થાનો.

ગુનાગઢ.

પૌરબંદર.

બાકરાબાદ.

માણસા.

જેતલપુર.

પહેલા વર્ગનાં.

ત્રીજા વર્ગનું.

ચોથા વર્ગનું.

ગુનાગઢ—એ ગીરનારની પશ્ચિમે સુંદર શહેર છે.

રાજા બાબી કુળના મુસલમાન છે, ને તે નવાબ કહેવાય છે, શહેરની પૂર્વ તરફ ગુનો કિલ્લો કે જેને ઉપર કાઢ કહે છે. તે રાજ્ય મહેલ, બહાદુરીન કાલેજ અને ઠમરો જેવા જેવાં છે. અહીંના નવાબ કાઠિયાવાડના અને ધણાખરા રાજાઓ પાસેથી ખડણી લે છે. વસ્તી ૩૫૪૦૦

વેરવળ—અરબી સમુદ્રપર મોટું બંદર છે.

ખલાસ પાટણ—ત્યાં સોમનાથ મહાદેવનું પ્રસિદ્ધ દહેરું છે.

પૌરબંદર—મોટું બંદર છે શ્રી કૃષ્ણના મિત્ર સુદામાજીનું ત્યાં પ્રસિદ્ધ મંદિર છે તેથી તે સુદામા પુરી પણ કહેવાય છે. પૌરબંદરના પથર અને ધી પરદેશ જાય છે.

(વસ્તી ૨૪૮૦૦)

બાકરાબાદ—મોટું બંદર છે તે મુંબઈની દક્ષિણે આવેલા જંજીરા સંસ્થાનના તામામાં છે. અહીંનું ધી વખણાય છે.

બાટવા—બાબી મુસલમાનનો તાલુકો છે.

જેતલપુર—કાઠી દરબારનો મોટો તાલુકો છે.

જેતલસરમાં—આ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે.

નિકારા—બાજરી, ગુવાર, ઘઉં, ચણા, શેરડી, ગીર-માંથી ધી, મધ ને માણ આવે છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય.

આ રાજ્ય ગુજરાતનાં બધા દેશી રાજ્યો કરતાં મોટું છે. પરંતુ એકંજામાં ન હોવા છતાં ગુજરાતના મધ્ય ઉત્તર ભાગમાં અને ઠાઠિયાવાડમાં ધુટુંછવાયું આવેલું છે. બધે ગાયકવાડી મુલકના અધિપતિ રાજ્યને, મહારાજ ગાયકવાડ સરકાર. કે શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર કહે છે. હાલમાં મહા પ્રતાપી નામદાર મહારાજ સિયાજીરાવ, ગાયકવાડ રાજ્યના રાજા છે. તેમની રાજધાની વડોદરા છે. તે નામદાર ગુજરાતનાં ધણાં સંસ્થાનો પસંદથી અંગ્રેજ સરકાર મારફતે ખંડણી લે છે. અંગ્રેજ સરકાર તરફથી એક અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ મહારાજને સલાહ આપવા તથા મદદ કરવા સાથે રાજધાની વડોદરામાં રહે છે.

આ રાજ્યનો વિસ્તાર ૮૨૦૦ ચો. મેલ છે, રાજ્યમાં ૩૦૦૦ ગામ છે અને આશરે વીશ લાખ માણસોની વસ્તી છે.

આ રાજ્યની બધી સત્તા શ્રીમંત મહારાજ સિયાજીરાવ ગાયકવાડ સરકારના હાથમાં છે, તેમના હાથ નીચે રાજકારભાર ચલાવવાને માટે દિવાન કે પ્રધાન નીમેલા છે. દિવાન સાહેબ રાજ્યનાં સઘળાં ખાતાંઓ ઉપર દેખરેખ રાખે છે આખા રાજ્યના ચાર પ્રાંત (જિલ્લા) ઠરાવ્યા છે. અને અંગ્રેજ સરકારના ખાલસા રાજ્યની માફક દરેક પ્રાંતમાં મહેસુલ ઉધરાવવા માટે સુબા, ન્યાય કરનાર જલ્દજ, મુલેહ સાચરનાર પોલીસસુબા, દવાખાના માટે સિવિલસર્જન, કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટરો એ મુખ્ય અમલદારો નીમેલા હોય છે.

પ્રાંતનો સુખે તે આપણા જીલ્લાના કસેક્ટરની ખરાબર, પ્રાંતના દરેક મહાલનો વહીવટદાર, તે મામલતદારની ખરાબર; અને ગામડામાં તલાટી તથા મુખી હોય છે, પ્રાંતના સુબાઓના ઉપરીને સરસુબા રહે છે, તેનો દરજ્જો કમિશનરના જેવો હોય છે. અને તે આખા રાજ્યના વસુલાત ખાતાની સંભાળ રાખે છે. આખા રાજ્યની મુખ્ય અદાલત વડોદરામાં છે, તેને વરોષ્ટ કોર્ટ કહે છે. અને તેના અધિકારીઓ સરન્યાયાધીશ કહેવાય છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પોતાની પ્રજાની આખા-દાની દિન પ્રતિદિન વધારવાને માટે સખ્ત પ્રયાસો કરે છે. તેમણે આખા રાજ્યમાં ફરજિયાત કોળવણીની પ્રથા દાખલ કરી છે. ભણનાર વિદ્યાર્થીઓથી કંઈ પણ શી શેવામાં આવતી નથી. મોટાં શહેરોમાં હાઈસ્કૂલો અને હુનરશાળાઓ કાઢી, અનેક બાળકોને તેનો મફત લાભ આપે છે. વડોદરા પ્રાંત, કડી પ્રાંત, નવસારી પ્રાંત અને અમરેલી પ્રાંત એમ આખા રાજ્યના ચાર વિભાગ કરેલા છે.

વડોદરા પ્રાંત.

આ પ્રાંત ભરૂચ જીલ્લાની પૂર્વ અને ખેડા તથા પંચ મહાલ જીલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે.

નદીઓ—નર્મદા, મહી, વિશ્વામિત્રી ને ઢાઢર.

શહેર—વડોદરા, ડભોઈ, પટેલાદ, સોજિત્રા, અણોદ વગેરે.

વડોદરા—આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર આવેલું છે. બપટા બંધ અને બવ્ય મકાનો શહેરની શોભામાં વધારો કરે છે. ગાયકવાડ સરકારનો રાજ્ય મહેલ, લક્ષ્મી વિલાસ અને કલા ભવન નામની કુબરશાળા જેવા લાયક છે. વડોદરાનો કુબર ઉદ્યોગ દિન

પ્રતિદિન વધતો જાય છે. સ્ટેશનપર જતાં કમેડીબાગ પશ્ચિમ
જોવા જોવો છે. (વસ્તી. ૬૫૩૦૦)

દશ મૈલ ઉપરથી નળ લાવી શહેરમાં પાણી પુરું
પાડે છે.

ડભોઇ—આ શહેરનો કિલ્લો જોવા લાયક છે.
વસ્તી ૧૪૦૦૦.

પેલાદ અને સોજીત્રામાં—ફેશી માપડ સારું થાય છે.

ચાણોદ—નર્મદા (રેવા) નદીને કાંઠે તીર્થનું સ્થળ છે.

આ પ્રાંતની જમીન સપાટ છે, પહાડો અને ડુંગરો
જોવામાં આવતા નથી, ફક્ત પૂર્વ ભાગમાં છૂટા છવાયા
ડુંગરો છે.

જોખમે બરોડા રેલવેથી આ પ્રાંતની મુસાફરીની
અને વેપારની સગવડતા સારી છે.

નિકાશ—અનાજ તમાકુ, ઘઉં ને કઠોળ.

કડી પ્રાંત.

આ પ્રાંત અમદાવાદ જીલ્લાના ઉત્તર ભાગમાં આવેલો છે.

નદીઓ—સરસ્વતી, સાબરમતી ને વાતક.

શહેરો—પાટણ, કડી, સિદ્ધપુર, વિસનગર, વડનગર,
મહેસાણા, મોઢેરા ને વિજાપુર.

પાટણ—કડી પ્રાંતનું સૌથી મોટું ને પુરાણું શહેર
છે. વનરાજ આવડાનું વસાવેલું અણહિલહપુર પાટણ તે આજ,
પાટણનાં પટોળાં ને માટીનાં વાસણો વખણાય છે.
વસ્તી ૩૧૦૦૦.

કડી—ના બળદો વખણાય છે વસ્તી. ૧૩૦૦૦.

સિદ્ધપુર—સરસ્વતી તીરે હિંદુઓનું તીર્થ સ્થળ
છે. રૂદ્રમાળનું ખંડેર અહીં છે. વસ્તી. ૧૫૦૦૦.

વિસનગર—તાંબા પિત્તળનાં વાસણો ને હળદળ
વખણાય છે. વસ્તી. ૧૭૦૦૦.

વડનગર—વાજત્રો સારાં થાય છે. વસ્તી. ૧૪૦૦૦

મહેસાણા રેલવે જંકશન છે. વસ્તી ૮૦૦૦.

વિજાપુર—અશીશુ સારું થાય છે.

મોઢેરા—લોઢાના કામ સારાં થાય છે અને કરચુ-
સાગર તળાવ જોવા લાયક છે.

આ પ્રાંત ગાયકવાડી રાજ્યના ચારે પ્રાંતોમાં સૌથી
મોટો છે.

થળ, સુવાળ, અને વઢીઆરના કુદરતી વિભાગો આ
પ્રાંતમાં આવેલા છે. અને તેના બધા ભાગમાં રેલવે હોવા-
થી મુસાફરી અને વેપારી અનુકુળતા સારી છે.

નવસારી પ્રાંત

આ પ્રાંત રેવાકાંઠા એજન્ડિસ અને સુરત જીલ્લાની
વચ્ચે આવેલો છે.

નદીઓ—તાપી, પૂર્ણા ને અંબિકા.

શહેરો—નવસારી, ગણદેવી, બીલીમોરા, વ્યારા ને
સોનગઢ.

નવસારી—આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. પારસી
લોકો આપણા દેશમાં આઝ્યા ત્યારે પહેલાપહેલા અહીં
ઉતર્યા હતા. જેથી હાલ પણ ત્યાં પારસીઓની વસ્તી વ-
ધારે છે. વસ્તી ૨૧૦૦૦.

ગણદેવી—ગોળ વખણાય છે.

બીલીમોરા—એક નાનકડું બંદર છે.

વ્યારાને સોનગઢમાં ગાયકવાડ સરકારે વસતિ, શુદ્ધ-
શાળાઓ (બોર્ડિંગ સ્કૂલો) હલકી જાતિના લોકોને માટે
કાઢેલી છે. અને ત્યાં તેમને મુફત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

વળી આ વ્યારાને સોનગઢ મહાલમાં જંગલો હો-
વાથી મહુડાં અને ઇમારતી લાકડાં સારાં થાય છે

૩૬ ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય ભૂગોળ.

મુંબાઈ જતી રેલવે તેમજ ટાપરી વેલી રેલવે આ મહાસા આગળ થઈને જાય છે જેથી વેપારને લાભ થાય છે.

અમરેલી પ્રાંત.

કાઠિઆવાડની અંદર ગાયકવાડ સરકારનો જે છોટા જવાયો મુલક છે તેનો અમરેલી પ્રાંત બનાવ્યો છે.

નદીઓ—શેત્રુંજી, સોમત ને શીંગવડો.

મુખ્ય મહાલ—અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામ-નગર ને ઓખામંડળ.

મુખ્ય શહેરો—અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામ-નગર, દારિકા અને શંખોદાર, વિગેરે.

અમરેલીનું વણાટકામ તથા રંગાટકામ સાઈ થાય છે.

ધારી—ગાયકવાડ સરકારની લશ્કરી છાવણી છે.

દારિકા—હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે. ને ત્યાં રણુઓ-ડજીનું માટું ધામ છે.

શંખોદાર—કચ્છના અખાતમાં ખેટ છે. અને હિં-દુઓનું તિર્થ સ્થળ છે.

નિકાશ—જુવાર, બાજરી, શેરડી, ને કપાસ.

બાજરી, શેરડી ને કપાસ.

સામાન્ય વર્ણન.

૧ ધર્મ—ગુજરાતના લોકો હિંદુ, મુસલમાની, જૈન, પારસી, અને ખ્રિસ્તિ ધર્મ પાળે છે.

૨ વંધો—ખેતી, મજુરી, નોકરી, કારીગરી અને રેશમ તથા સુતરના વણાટનો.

૩ અખાત—કચ્છ અને ખંભાતનો.

૪ રણુ—કચ્છનું.

૫ જંગલ—ગીરનું તેમાં સિંહ થાય છે.

૬. પર્વતો—આરાસુર, આણુ, શિરોધા, ચોટિલા, રેતુંજે, ગીર, ગીરનાર, બર્ડો, ને પારનેરનો ડુંગર.
- ૭ નદીઓ—ખનાસ, સરસ્વતિ, સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, વિશ્વામિત્રી, કરજેણુ, મિઠોળા, પૂણી, અંબિકા, ઔરંગા ને દમણગંગા.
- ૮ જાત્રાનાં ઠેકાણાં—અંબાજી, બહુચરાજી, શામળાજી, સિંધુપુર, દારિકાં, વડતાલ, ડાકોર.
જૈન લોકાલુ. પાલીતાણા, પારસીનું દેવવાડા.
- ૯ હવાખાવાનાં ઠેકાણાં—આણુ, તિથળ, ડુમસ, હજીરા.
- ૧૦ મીઠું પકવવાની જગા—ખારધોડા ને ધરાસણા.
- ૧૧ ઉના પાણીના કુંડ—લસુંદ્રા, દેવકી ઉનાઇ, દુવા.
- ૧૨ ખનીજ પદાર્થ—કાઠિઆવાડના ડુંગરોમાંથી આરસ પથર નીકળે છે, હાંતાની ખાણો.
પાવાગઢ અને બર્ડોના ડુંગરમાંથી લોહું નીકળે છે.
રાજપીપળાના પર્વતો અને અંબાતમાંથી અકીકના પથર નીકળે છે.

પંચમહાલમાંથી સીસું નીકળે છે અને મહુડાનાં ઝાંડ પુષ્કળ થાય છે.

પંચમહાલ, રેવાકાંડા અને સુરત એજન્સિમાંથી ધ-મારતી લાકડાં મળે છે.

નદીઓનાં મુળ.

આણુ પર્વતમાંથી નીકળતી નદીઓ.

ખનાસ, સરસ્વતી, સાબરમતી, હાથમતી, વાતક.

સાતપુડા પર્વતમાંથી—તાપી, નર્મદા, અંબિકા.

મીઠવાના ડુંગરોમાંથી—મહી નદી.

રાજપીપળાના ડુંગરોમાંથી—વિશ્વામિત્રી, હાંદર.

શેત્રુંજીમાંથી—અમદા ને શેત્રુંજી

ચોટીલામાંથી—ભોગવો, ભાદર, ઉતાવળી, મચ્છુ, ને ઘેઘો.

ખાવાગઢના ડુંગરમાંથી—ઢાઢર નદી નીકળે છે.

નદિઓનાં મુખ.

કચ્છના રણને મળનારી નદીઓ—અનાસ, સર-
સ્વતી, ફલક, મચ્છુ, ખંભાન.

કચ્છના અખાતને મળનારી—કંડ, રંગમતી, રામાવતી.

ખંભાનના અખાતને મળનારી—સાગરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, ઢાઢર, અંબિકા, પૂર્વી, ઔરંગ, દમ-
ણ ગંગા.

અરબી સમુદ્રને મળનારી—ભાદર, શીંગવડો,
રૂપણ.

ગુજરાતના કુદરતી વિભાગ.

વઢીઆર—સરસ્વતી અને સાગરમતી નદી વચ્ચેનો
સપાટ પ્રદેશ કે જ્યાં પુષ્કળ ઘાસ ચારો થાય છે તે.

ખાળાકુ—મહી અને ઢાઢર નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ.

ચરોતર—સાગરમતી અને મહી નદીની વચ્ચેનો
ખંભાતની ઉત્તરના ખેડા જીલ્લા વાળો ભાગ જેમાં ઢપાસ,
કેરીઓ અને તમાકુ પુષ્કળ થાય છે.

નળકાંઠો—સાગરમતીની પશ્ચિમે આવેલો ઘોળકા
તાલુકાનો નળ તળાવના કાંઠાપરનો ભાગ તેમાં ખીડ બહુ
થાય છે.

મહીકાંઠો—મહી નદીની આગુઆગુનો પ્રદેશ-જેને
મિવાસ પણ કહે છે આ પ્રદેશમાં ડુંગરો અને જંગલો બહુ
છે ને તેમાંથી પુષ્કળ ધમારતી લાકડાં નિપજે છે.

રેવાકાંઠો—રેવા (નર્મદા) અને તાપી નદીની વચ્ચેના ડુંગરી પ્રદેશ તેમાંથી પસાર થનારી લાકડાં બહુ નીકળે છે.

રણકાંઠો—કચ્છના રણનો કાંઠો વઢવાણનો ભોગાવો અને મચ્છુ નદીની વચ્ચેના ભાગને રણકાંઠો કહે છે આ વિભાગની જમીન રેતાળ અને ગોરાડુ છે. ખેતીની પેદાશમાં ફક્ત બાજરી થાય છે. ઉનાળામાં બહુ ગરમી પડે છે. રેતી ઉડે છે અને પાણીની તંગાશ પડે છે.

પાંચાળ—ચોટીલા પર્વતની આસપાસના ડુંગરી પ્રદેશને પાંચાળ કહે છે તેમાં ખેતી બહુ સારી થતી નથી પણ ધાતુ પુષ્કળ નીપજે છે પાંચાળનાં ગામડાં નાનાં અને ઉજડ છે. આ ભાગના ધોળા બહુ વખણાય છે.

ભાલ—પાંચાળની પૂર્વે, શુક ભાદર અને કાળુભાર નદીની વચ્ચેના નીચા ને સપાટ સંદેશને ભાલ કહે છે. આ ભાગમાં ચોમાસામાં પાણી ભરાઇ રહે છે તેથી ચોમાસું પાક થોડો થાય છે. જ્યારે પાણી સુકાય છે ત્યારે તેમાં ધઉતું વાવેતર થાય છે. ધઉ વાગ્યા પછી તેને પાણી પાવું પડતું નથી પણ પાક ધણે સારો ઉતરે છે. બીજી વનસ્પતિની બહુ અછત છે.

ગુજરાત પ્રાંતની રાજ્ય વ્યવસ્થા.

આપણા પ્રાંતમાં અંગ્રેજ સરકાર જુદાં જુદાં ખાતાં-એ મારફતે રાજ્ય ચલાવે છે. એ બધાં ખાતાંની દેખરેખ આપણા પ્રાંતના કમિશ્નર સાહેબ રાખે છે. અને દરેક ખાતાના સૌથી મોટા અગ્રજ અમલદારો ખાતાવાર જુદા જુદા હોય છે. તેમનો સંબંધ ઇલાકા સાથે બંધાયેલો હોય છે.

(૧) કેબલણી ખાતું. (૨) રેવન્યુ ખાતું. (૩) ન્યાય ખાતું. (૪) મ્યુનિસિપલ ખાતું. (૫) પોસ્ટ ખાતું. (તા)

ખાતાં સહીત) (૬) સુખાકારી ખાતું. (૭) બાંધ કામ ખાતું. (૮) પોલિસ ખાતું. આ સિવાય પણ અનેક ખીર્ગ ખાતાંઓ છે.

કેળવણી ખાતું—આ ખાતુ આખા પ્રાંતની નિ-
શ્ચાળોની વ્યવસ્થાનું કામ કરે છે. આ ખાતામાં સૌથી ઉપરી
ડિરેક્ટર સાહેબ કહેવાય છે તે ઇલાકામાં રહે છે. તેમના
હાથ નીચે જુદા જુદા પ્રાંત વાર ઇન્સ્પેક્ટરો અને ઇન્સ્પે-
ક્ટરોના હાથ નીચે જીલ્લાવાર ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે.
ડે. ઇ. ના તાગાના નિશ્ચાળના મહેતાજીઓ અને આ.
આસ્તરો હોય છે.

રેવન્યુ ખાતું—આ ખાતું કમિશ્નર સાહેબની ખાસ
દેખરેખ નીચે છે. જમીનનું મહેસુલ ઉત્તરાવવાનું કામ આ
ખાતાથી થાય છે. કમિશ્નરના હાથ નીચે જીલ્લાવાર કલેક-
ટર કલેક્ટરના હાથ નીચે ડેપુટી કલેક્ટર અને તાલુકાવાર
મામલતદારો હોય છે. મામલતદારના હાથ નીચે ગામવાર
તલાકી અને મુખી હોય છે.

ન્યાય ખાતું—ખુનના બારે કેસ ને બેશુદ્ધિના દાવાના
ચુકાદા તથા અપીલ આ ખાતામાં થાય છે. તેમાં દરેક તા-
લુકાવાર મુન્સફ (સમજડજ) તથા તેમનાં મદદગાર ના-
જર, કારકુનો શી કારકુનો તથા બેલીફો, ને પટાવાળા, વી-
ગેરે સેપેલા હોય છે. મુન્સફના ઉપરી જીલ્લાના ડિસ્ટ્રિક્ટ
એન્ડ સેશન્સ જડજ કહેવાય છે મુન્સફોના કામ ઉપરની
અપીલ તેઓ સાંભળે છે.

મ્યુનિસિપલ ખાતું—મોટાં શહેરોમાં રસ્તા સડકો
બંધાવવા, છંટાવવા, રાત્રે દીવાગતી કરાવવી, શહેરની આ-
રોગ્યતા જાળવવાના ઉપાયો યોજવા, પાણીના નળ, મટર,
ઇલેક્ટ્રીક વગેરે બાબતોનાં કામકાજ આ ખાતું કરે છે.

પોસ્ટખાતું—રાગભા, બેંગીઓ તથા એક ગામથી બીજા ગામ પૈસા વિગેરે લાવવા લાઇ જવાનું અને સેવિંગ બેંકનું કામ આ ખાતું કરે છે. દરેક મોટા ગામ, કસબા, તાલુકા, અને શહેરોમાં પોસ્ટ ઓફિસ હોય છે. તેના ઉપરી પોસ્ટ મારતર કહેવાય છે. તેમનાપર તપાસ રાખનાર ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે, તેમના ઉપરીને પોસ્ટ મારતર જનરલ અને પ્રાંતના ઉપરીને પોસ્ટલ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ કહે છે. પોસ્ટ ઓફિસમાં તાર ખાતું પણ હોય છે તે સોવાય દરેક સ્ટેશનો પર ખાસ તારખાતું હોય છે.

સુખાકારી ખાતું—દરેક તાલુકામાં દવાખાતું હોય છે, ત્યાં માંદાં માણસોને દવા કરે છે, તે દાકતર કહેવાય છે. અને નાનાં બાળકોને બળીઆ કાઢવા માટે (વેકસીનેટર શ્રીળી) દાકતરો પણ રાખેલા હોય છે જીલ્લાના મુખ્ય શહેરમાં માંદાં માણસો સગવડતા સાથે રહી શકે તેને માટે એક મોટું દવાખાતું કાઢેલું હોય છે. તેના ગોરા દાકતરને સિવિલ સર્જન કહે છે. તે તાલુકાનાં દવાખાનાઓ ઉપર દેખરેખ પણ રાખે છે.

બાંધકામ ખાતું—સરકારી મકાનો, ધર્મશાળાઓ, રસ્તાઓ, કુવા, તળાવ, પુલ વીગેરે બંધાવવાનું તથા સંભારવાનું કામ આ ખાતું કરે છે. તેમાં તાલુકાવાર ઓવરસીયર હોય છે અને તેમના પર જીલ્લાના ઇન્જનેર સાહેબ તપાસ રાખે છે.

પોલીસ ખાતું—ચોરી, લૂટ, ખૂન, મારા મારી, તિરસ્કાર, વિગેરે ગુન્હાઓ પકડવાનું અને પ્રાંતની સુરક્ષા સાચવવાનું કામ આ ખાતું કરે છે. ગામડામાં પોલીસ પટેલ (મુખી) અને તાલુકામાં ફોજદાર હોય છે. તેના હાથે જમાદાર, દવાલદાર, નાયક અને સીપાઇઓ મદદગાર

તરીકે હોય છે અને તેઓ પોલીસ કમિશ્નર સાહેબના તા-
બામાં હોય છે.

આ સિવાય કર્મ ખાતું, જંગલ ખાતું, ઓપિયમ
ખાતું વીગેરે ખીન્ન ખાતાઓ પણ છે. તે બધાં કમિશ્નર
સાહેબની દેખરેખ નીચે હોય છે. દયાળુ સરકારે દેશની
આબાદીની જાળવણી માટે જુદાં જુદાં ખાતાઓથી કેવી
શાણી રાજનીતિ દાખલ કરી છે ? રાજ અને રંક શ્રીમંત
અને મરીય બધાને એક સરખી નજરથી નિહાળી રાજ
ચલાવનાર સરકારનો આપણે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર
માનવો જોઈએ.

દેશી સંસ્થાનોની વર્ષવારી હકીકત.

સંસ્થાનતું અટક. જાત. વસ્તી.
નામ.

વડોદરા મહારાજ સાહેબ મરેઠા ૧૯૫૩૬૮૨
ગાયકવાડ

કાઠિયાવાડ.

પહેલો વર્ગ.

જુનાગઢ	નવાબ સાહેબ	બાબી મુસલમાન	૩૯૫૪૨૮
જવાનગર	જામ સાહેબ	જાડજી રજપુત	૩૩૬૧૧૯
લાવનગર	મહારાજ સાહેબ	ગોહિલ રજપુત	૪૧૨૬૬૪
ધ્રાંગધ્રા	રાજ સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૭૦૮૮૦
મોરબી	ઠાકોર સાહેબ	જાડેજી રજપુત	૮૭૩૫૩
ગોંડલ	ઠાકોર સાહેબ	"	૧૬૧૯૦૪
પોરબંદર	રાણા સાહેબ	જેઠવા રજપુત	૮૨૬૪૦
મહારાખાડ	નવાબ સાહેબ	હબસી મુસલમાન	૧૨૦૯૭

બીજા વર્ગના.

વાંકાનેર	રાજ્ય	સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૨૦૩૮૩
પાલીતાણા	ઠાકોર	સાહેબ	ગોહિલ રજપુત	૫૨૮૫૬
મોળ	ઠાકોર	સાહેબ	જડેજા રજપુત	૨૧૬૦૭
લીંમડી	ઠાકોર	સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૩૫૨૮૭
રાજકોટ	ઠાકોર	સાહેબ	જડેજા રજપુત	૪૯૬૬૨
વઢવાણ	ઠાકોર	સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૩૪૮૫૭

ત્રીજો વર્ગ.

વળા	ઠાકોર	સાહેબ	ગોહિલ રજપુત	૧૩૨૮૫
લખતર	ઠાકોર	સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૧૫૧૧૪
બાટવા	ખાન	સાહેબ	બાબી મુસલમાન	૩૮૮૫૨
જલદણ	દરબાર	સાહેબ	ખારાર કાઠી	૨૫૭૨૭
સાવલા	ઠાકોર	સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૧૧૬૬૧
ચુડા	ઠાકોર	સાહેબ	ઝાલા રજપુત	૧૨૦૦૫
જેતપુર	દરબાર	સાહેબ	વાગાકાઠી	૧૦૬૯૨૫

ચોથો વર્ગ.

લાડી	ઠાકોર	સાહેબ	ગોહિલ રજપુત	૮૮૩૧
મૂળી	ઠાકોર	સાહેબ	પરમાર રજપુત	૧૫૨૩૬
વીરપુર	ઠાકોર	સાહેબ	જડેજા રજપુત	૬૧૪૬
અબણા	મલેક	સાહેબ	મલેક મુસલમાન	૧૦૨૭૬
માળીઆ	ઠાકોર	સાહેબ	જડેજા રજપુત	૯૧૭૬
કોટડા	સીંગાણી	સાહેબ	જડેજા રજપુત	૮૮૩૬
પાટડી	દેશાધ	સાહેબ	કડવા કણ્વી	૨૧૬૦

પાલનપુર એજન્સી

પહેલો વર્ગ.

પાલનપુર	નવાબ	સાહેબ	પઠાણ મુસલમાન	૨૨૨૬૨૭
રાધનપુર	નવાબ	સાહેબ	બાબી મુસલમાન	૬૧૫૪૮

મહીકાંઠા એજન્સી.

પહેલો વર્ગ.

ઈંડર	મહારાજા	રાઠોડ રજપુત	સાહેબ	૧૬૮૫૫૭
------	---------	-------------	-------	--------

બીજો વર્ગ

પેઠા	રાવ સાહેબ રાઠોડ રજપુત	૩૯૫૯
દાંતા	મહારાણા સાહેબ પરમાર રજપુત	૧૫૨૬૬

ત્રીજો વર્ગ.

માલપુર	રાવળજી સાહેબ રાઠોડ રજપુત	૮૦૬૫
માણસા	રાવળજી સાહેબ ચાવડા રજપુત	૨૦
મોહનપુર	ઠાકોર સાહેબ રેવર રજપુત	૧૦૦૪૦

ચોથો વર્ગ,

પેથાપુર	ઠાકોર સાહેબ વાઘેલા રજપુત	૧૭૫૩
રણાસણ	ઠાકોર સાહેબ રેવર રજપુત	૫૯૪૧
ધોડાસર	ઠાકોર સાહેબ ડાબી કોળી	૬૨૧૯
કટોસણ	ઠાકોર સાહેબ મકવાણા કોળી	૧૭૭૪૦
આમલીઆરા	ઠાકોર સાહેબ ચઢવાણ કોળી	૭૨૭૭

રેવાકાંઠા એજન્સિ.

પહેલો વર્ગનું.

રાજપીપળા	મહારાણા ગોહિલ રજપુત	૧૦૭૧૭૫
----------	---------------------	--------

બીજો વર્ગ.

છોટા ઉદેપુર	મહારાવળ ચઢુઆણ રજપુત	૬૪૬૨૧
બારીઆ	મહારાજા સોલંકી રજપુત	૮૧૫૭૯
ધુણાવાડા	મહારાજા સોલંકી રજપુત	૬૩૯૬૮
વાડાસિનેર	નવાખ બાબી મુસલમાન	૩૨૬૧૮
સુથ	મહારાણા પરમાર રજપુત	૬૯૯૫૭

સુરત એજન્સિ.

પહેલો વર્ગ.

ધરમપુર	મહારાણા સીસોદીઆ રજપુત	૧૦૦૪૫૩
વાસદા	મહારાજા સોલંકી રજપુત	૪૦૩૮૩

બીજો વર્ગનું.

સચીન	નવાખ હમસી મુસલમાન	૨૦૫૩૦
------	-------------------	-------

ખંભાત સંસ્થાન

ખંભાત	નવાખ મોગલ મુસલમાન	૭૫૨૨૫
-------	-------------------	-------

પ્રશ્નોત્તર માળા.

સ૦ વેપારનાં સાધન ગણાવો ?

જ૦ (૧) રેલ્વે માર્ગ (૨) પાટી ને કાચી સડકનો માર્ગ
(૩) દરીઆ કે નદીનો માર્ગ (૪) પોસ્ટ (૫) તાર.

સ૦ ગુજરાતમાં કયું કયું મોટી રેલ્વે છે ?

જ૦ (૧) બી. બી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વે. (૨) રજપુતાના
માળવા રેલ્વે (૩) ભાવનગર ગાંડળ રેલ્વે.

સ૦ બીજી નાની રેલ્વે ગણાવો ?

જ૦ ટાપ્ટી ઝેલી, રાજપીપળા રેલ્વે, ડભોઈ રેલ્વે,
આનંદ ખંભાત રેલ્વે, આનંદ ગોધરા રેલ્વે, વડોદરા
ગોધરા રેલ્વે, ગોધરા રતલામ રેલ્વે, અમદાવાદ પ્રાંતીજ
રેલ્વે, અમદાવાદ ધોળકા રેલ્વે વીગેરે.

સ૦ ગુજરાતમાં આવેલાં મુખ્ય જંકશન ગણાવો ?

જ૦ સુરત, અંકલેશ્વર, વડોદરા, આણંદ, અમદાવાદ, મેસાણા,
પાલજીપુર, વીરમગામ.

સ૦ કાઠીઆવાડમાં આવેલી મુખ્ય રેલ્વે ગણાવો ?

જ૦ (૧) ભાવનગર ગાંડળ જુનાગઢ પોરબંદર રેલ્વે.
(૨) મોરબી રેલ્વે. (૩) રાજકોટ જામનગર રેલ્વે.
(૪) બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વે.

સ૦ કાઠીઆવાડમાં આવેલાં મુખ્ય જંકશન ગણાવો ?

જ૦ વઢવાણ ધોળા, ભાવનગર, જેતલસર, રાજકોટ, વાંકાનેર.
સ૦ ગુજરાતમાં આવેલાં મુખ્ય બંદરો અનુક્રમે ગણાવો ?
જ૦ વલસાડ, સુરત, ભરૂચ, ખંભાત, ભાવનગર, ધોધા, જા-
ફરાબાદ, દીર, વરાવળ, માંગરોલ, નરીમંદર, પોરબંદર
હારકા, નવાનગર.

સ૦ ગુજરાતમાં વસ્તી કેટલી છે ? કયા લોકની છે ? તે ને
કયા પ્રમાણમાં છે ?

જ૦ આજુ લાખ માન્યસની, તેમાં પોણા ભાગ કરતાં
વધારે હિંદુ. એટલે લગભગ ૬૪ લાખ હિંદુ. ૧૭ લાખ

મુસલમાન. ૩ લાખ જેન આઝીની પારસી ને ખ્રિસ્તીની છે.
હજાર પારસી.

સ૦ ગુજરાતમાં ચાલતા મુખ્ય ધર્મો ગણાવો ?
જ૦ હિંદુ, મુસલમાની, જૈન, પારસી, ને ખ્રિસ્તી ધર્મ.
સ૦ ગુજરાતમાંથી કયો કયો માલ બહારગામ જાય છે ?
જ૦ સુતર, સુતરાઉ ને રેશમી કાપડ, કીનખાખ, તેલો બીજાં
ને અનાજ.

સ૦ ગુજરાતમાં કયો કયો માલ આવે છે ?
જ૦ સોનું, રૂપું, લોહાનો સામાન, સાંચાકામ, વિદ્યાવતી
કાપડ, ખાંડ, કાલ, કેરોસીન, રંગ, દવાદાર, કાચલા
ને ફરનીયર.

સ૦ ગુજરાતમાં આવેલાં રૂનાં મથક ગણાવો ?
જ૦ સુરત, બરૂચ, વીરમગામ, ઘોલેરા, બાવનગર, રાધનપુર.
સ૦ ગુજરાતમાં લશ્કરની છાવણી કયાં કયાં છે ?
જ૦ વડોદરા, અમદાવાદ, ડીસા, વઢવાણ, ને રાજકોટ.
સ૦ ગુજરાતમાં ઉના પાણીના કુંડ કયાં છે ?
જ૦ દેવકીઉનાઇ, દુરા, લસુંદ્રા, ગીરપર્વત મધ્યે તુળશીસ્થામ
સ૦ ગુજરાતમાં મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય કયું છે ?
જ૦ ગાયકવાડ સરકારનું છે.

સ૦ તમારા તાલુકાના મુખ્ય અમલદારો ગણાવો ?
જ૦ મામલદાર, મુન્સફ. પોલીસ સબ ઇન્સપેક્ટર, હોસ્પિ-
ટાલ અસિસ્ટન્ટ, ઓવરસિયર, આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી
એન્જીયરશનલ ઇન્સપેક્ટર.
સ૦ ગુજરાતની છેક દક્ષિણમાં જે જીલ્લો છે તેની જમીન
તથા હવા વિષે શું જાણો છો ?

જ૦ સુરત જીલ્લાની જમીન રસાળ છે. હવા તંદુરસ્ત છે.
સ૦ સુરત જીલ્લામાં મોટી નદી કયું છે ?
જ૦ તાપી.

સ૦ સુરત જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબના તાબામાં જે એજન્સિ
છે તેમાં કયાં કયાં સંસ્થાનો છે ?

જ૦ સુરત એજન્સિમાં. (૧) સચીન. (૨) વાંસદા. (૩)
ધરમપુર ને (૪) ડ.ગ.

- સ૦ સ્વામીનારાયણનો ધર્મ શકત ક્યાં ચાલે છે. ? તથા
એનું જત્રાનું મુખ્ય સ્થળ કયું ?
- જ૦ ગુજરાતમાં, વડતાલ.
- સ૦ પારસીઓનું જત્રાનું સ્થળ કયું ?
- જ૦ ઉદવાડા. (સુરત જીલ્લાના પારડી તાલુકામાં)
- સ૦ શ્રાવક લોકોના જત્રાનાં ઠેકાણાં ક્યાં ?
- જ૦ આમુ, ગિરનાર, શેત્રુંજી ને પાલીતાણા, બેંચણી.
- સ૦ હિંદુઓનાં મુખ્ય જત્રાનાં ઠેકાણાં ગણાવો ?
- જ૦ અંબાજી, પાવાગઢ, ડાકોર, સિદ્ધપુર, ચાંદોદ, દારકા,
બહુચરાજી, બહુધાન, શુકલતીર્થ.
- સ૦ ગુજરાતના લોકોનો મુખ્ય ધર્મો કયો છે ?
- જ૦ ખેતીનો.
- સ૦ ખેતી સિવાય બીજા કયા કયા ધંધા કરે છે ?
- જ૦ મજૂરીનો, કારીગરીનો, ખલાસીનો, વેપારનો, ખાન-
ગી ને સરકારી નોકરીનો.
- સ૦ ગુજરાતમાં કયા કયા ઉદ્યોગ ચાલે છે.
- જ૦ કાપડ વણવાનો, કપાસ લોડવાનો, તલ દીવેલ પીલ-
વાનો, ડાંગર ખાંડવાનો, અનાજ દળવાનો ને લાકડાં
વહેરવાનો.
- સ૦ હાથની કારીગરીનો ઉદ્યોગ ગણાવો ?
- જ૦ કસબ, રેશમ ને સુતર વણવાનો, લોહા ને માટીનો સા-
માન બનાવવાનો, હાથી દાંત ને સુખડનાં કોતર કામનો
- સ૦ અમદાવાદમાં કયા કયા ઉદ્યોગ ચાલે છે ?
- જ૦ સુતરાડિ, રેશમી ને કસમી કાપડ વણવાનો.
- સ૦ ગુજરાત પ્રાંતની ખેતીની પેદાશ ગણાવો ?
- જ૦ ધઉં, આજરી, કપાસ, ડાંગર, જુવાર, તેલ બીજાં ને કઠોળ.
- સ૦ કપાસ ક્યાં ધણે થાય છે.
- જ૦ નર્મદાના મુત્રકમાં તથા દાહિયાવાડમાં.
- સ૦ ધઉં ક્યાં કયા થાય છે ?
- જ૦ નર્મદાના મુલકમાં તથા બાલમાં.
- સ૦ ભૂમિ જીલ્લામાં મોટી નદી કયી છે.
- જ૦ નર્મદા (રેવા) ?

૪ : ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય જૂઓળ.

જ૦ ભરૂચ જિલ્લો કયા પાકને માટે વખણાય છે ને તે પાક કયા ભાગમાં વાવે છે ?

જ૦ કપાસ. ભરૂચ જિલ્લાના પૂર્વ ભાગમાં (કાનમમાં)

સ૦ ખેડા જિલ્લો કયા પાકને માટે વખણાય છે.

જ૦ તમાકુ.

સ૦ ખેડા જિલ્લાનો કયો ભાગ વધારે રસાત્ર છે. જ. મધ્ય ભાગ (ચરોતર.)

સ૦ ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટરના તાબામાં કયું સંસ્થાન છે અને તેમાં કેાનું રાજ્ય છે ?

જ૦ ખંભાત મુસલમાનનુ.

સ૦ ગુજરાતની છેક પૂર્વમાં કયો જિલ્લો છે ?

જ૦ પંચમહાલ.

સ૦ પંચમહાલ નામ શાથી પડ્યું ?

જ૦ ગોધરા, કાલોલ, હાલોલ, દાહોદને જાલોદ એ પાંચ મહાલ આવેલા છે તે પરથી.

સ૦ પંચમહાલ જિલ્લાના તાલુકા ગણવો ?

જ૦ ગોધરા, દાહોદ, ને કાલોલ એ ત્રણ તાલુકા તથા હાલોલ ને જાલોદ એ બે પેટા મહાલ છે.

સ૦ અમદાવાદ જિલ્લામાં મોટી નદી કઈ છે ?

જ૦ સાબરમતી.

સ૦ અમદાવાદ જિલ્લાના કયા કયા તાલુકાની હવા ચોમાસામાં બગડે છે ?

જ૦ વીંમગામ ને ઘેળકા તાલુકાની,

સ૦ ગુજરાતની ઈશાનમાં કઈ એજન્ટિસ આવેલી છે ?

જ૦ મહીકાંડા.

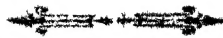
સ૦ ગુજરાતની પશ્ચિમમાં કઈ એજન્ટિસ આવી ?

જ૦ કાંઠિઆવાડ.

સ૦ કાંઠિઆવાડના એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર સાહેબના હાથ નીચે કેટલા પોલાલટિકલ એજન્ટો છે? અને તેમનો મુકામ કયાં છે ?

જ૦ ચાર. ૧ જાલાવાડ, વઢવાણ. ૨ ગોહીલવાડ, સોનમહ. ૩ સોરઠ. જેતપસર. ૪ હાથાર રાજકોટ.

જાહેર ખેખર.

અમારે ત્યાંથી નવા ધોરણને અનુસરીને તમામ વિષયો સાથે તૈયાર કરેલી પહેલેથી જ્ઞાનમા ધોરણ સુધીની નોટો નવીન પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર કરવામાં આવેલા લાલશંકર કૃત ગોટાં ગણીતનો તથા ગોખલે કૃત ગણીતનાં ખુલાસો કિન્ડરગાર્ટનની નવીન પદ્ધતિ સાથેના દેશી હીસાબ ભા. ૧ લો. મુખગણીત સચિત્ર પ્રાથમીક ધોરણને માટે કોરી ડોઈંગ બુક તથા ચીત્રેલી ડોઈંગ બુકો નવાં ધોરણ મુજબ શિક્ષણને લગતાં કિન્ડરગાર્ટનના સાહિત્યો રીંગર તથા ગુજરાતી અને ઇંગ્લેશ સ્કુલમાં ચાલતાં અને ઇનામ લાવ્યેગેતાં તમામ પુસ્તકો મિલ્કીંગ ને ગુજરાતી હાલનરીઓ પાઠમાળા તથા ન્યે ઓપ્રી તથા રીડરો ગાઇડો નાની માટી સુંદર નવા વરસની ફ્રેન્સી હાલરીઓ અને રજાર પેન્સીલ વીગેરે સ્ટેશનરી સામાન વીગેરે કીફાયત ભાવે મળશે. વેપારીઓ તથા માસ્તરોને સારૂ કમીશન આપવામાં આવશે.

પત્રવ્યવહાર કરવાનું ઠેકાણું.

નારણલાલ મોતીલાલ શાહ.

બુકબંધાર એન્ડ પ્રિન્ટીંગર

રીવીરોડ-અમદાવાદ.

